

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
**“Трансформація безпекової політики Туреччини
за президенства Ердогана”**

Виконав студент II курсу, групи ЗМНБ-21
спеціальності 256 Національна безпека (за окремими
сферами забезпечення і видами діяльності)
Марилів Олександр Олександрович

Керівник – кандидат історичних наук, старший
науковий співробітник,

Недзельський Юрій Олексійович

Рецензент – кандидат політичних наук, доцент,

Пісненко Сергій Анатолійович

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ.....	11
1.1. Аналіз історичної та культурної складової на формування безпекової політики Туреччини	12
1.2. Особливості впливу етнорелігійних, зовнішньополітичних та географічних факторів на розвиток безпекової політики Туреччини	17
1.3. Концептуальні засади формування безпекової політики Туреччини.	24
Висновки до 1 розділу	36
РОЗДІЛ 2. БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ З 2014 РОКУ ПО ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС.....	38
2.1. Паливно-енергетичний комплекс Туреччини, як чинник впливу на формування її безпекової політики	38
2.1.1. Стан і перспективи розвитку нафтової промисловості.....	41
2.1.2. Стан і перспективи розвитку електроенергетичної промисловості	42
2.1.3. Стан і перспективи розвитку вугільної промисловості	48
2.2. Роль військово-морських сил Туреччини у забезпеченні безпекової політики країни.....	49
2.3. Пантюркізм як ідеологічна складова турецької зовнішньої та безпекової політики	65
Висновки до 2 розділу	76
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА БЕЗПЕКОВА МОДЕЛЬ ТУРЕЧЧИНИ	78
3.1. Розроблення безпекової моделі Туреччини	78
3.2. Рекомендації з використання безпекової моделі Туреччини	88
Висновки до 3 розділу	91
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	97

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

АЕС	–	атомна електростанція
ВДЕ	–	відновлювані джерела електроенергії
ВЕС	–	вітроелектростанція
ВМС	–	військово-морські сили
ВПК	–	військово-промисловий комплекс
ВПС	–	військово-повітряні сили
ГЕС	–	гідроелектростанція
ЄС	–	Європейський Союз
ЗАК	–	зенітний артилерійський комплекс
ЗКР	–	зенітна керована ракета
ЗМІ	–	засоби масової інформації
ЗПГ	–	зріджений природний газ
ЛНА	–	Лівійська народна армія
НАТО	–	Північно-атлантичний альянс
ООН	–	Організація об'єднаних націй
ПАР	–	Південно-африканська республіка
ППО	–	протиповітряна оборона
РЛС	–	радіолокаційна станція
РНБ	–	Рада національної безпеки
РПК	–	Робоча партія Курдистану
РСТД	–	Рада співробітництва тюрномовних держав
рф	–	російська федерація
СЕС	–	сонячна електростанція
СРСР	–	Союз Радянських Соціалістичних Республік
СТД	–	Співдружність (організація) тюркомовних держав
США	–	Сполучені штати Америки
УНЗ	–	Уряд національної згоди
ЦА	–	Центральна Азія

ВСТУП

Обґрунтування актуальності дослідження. З моменту приходу до влади в Туреччині Реджепа Таїпа Ердогана безпекова політика країни зазнавала суттєвих змін. Зазначені зміни були викликані рядом зовнішніх та внутрішніх факторів та подекуди мали суттєвий вплив на безпекову ситуацію в різних регіонах світу, що становлять національний інтерес для Туреччини.

В різні періоди президенства Реджепа Таїпа Ердогана безпекова політика відрізнялась за своєю направленістю, так на початку першого терміну перебування при владі безпекова політика була направлена на стабілізацію внутрішньої ситуації в країні, де проходили акції протестів викликані узурпацією влади правлячою Партією справедливості і розвитку. Апогеєм протестів стала спроба військового перевороту в Туреччині в 2016 році.

На сучасному етапі президенства Реджепа Таїпа Ердогана, безпекова політика націлена на розширення сфери впливу Туреччини закордоном, а саме в чорноморському, середземноморському регіонах, Близькому Сході, Східній Європі, Кавказі, Центральній Азії та інших регіонах світу. Безпекова політика, яка проводиться керівництвом країни різниться в залежності від регіону світу і подекуди викликає багато запитань у фахівців з міжнародних відносин та національної безпеки.

Показовим прикладом безпекової політики сучасної Туреччини є одночасне співробітництво з Україною та російською федерацією. Необхідно зазначити, що Туреччина активно залучена до допомоги кримськотатарському народу, що залишився на окупованих територіях України з 2014 року, тому взаємодія з російською федерацією дає можливість отримати “умовні гарантії безпеки” корінному народу.

З іншої сторони, Туреччина просуває власні національні інтереси на Південному Кавказі, де у 2020 році завершилась Друга Карабахська війна. Країна залучена до стабілізації ситуації в регіоні, де також активно взаємодіє з російською федерацією. Протилежною є ситуація з турецько-російськими

відносинами у Сирії, де Туреччина веде жорстку національну політику та навіть завдавала ударів по російським збройним силам, що дислокуються в регіоні. В Близькосхідному регіоні, Туреччина, яка де-факто є країною-членом НАТО, активно підтримує палестинців в Секторі Гази та виступає проти допомоги стратегічному союзнику США – Ізраїлю.

Отже, вивчення трансформації безпекової політики Туреччини за президенства Реджепа Таїпа Ердогана дозволить більш повно зрозуміти основні пріоритетні напрямки діяльності керівництва Туреччини, а також дасть змогу використати результати роботи для ефективного ведення безпекової та зовнішньої політики України. Необхідно зауважити, що від того, яку безпекову політику проводитиме Туреччина в чорноморському регіоні в найближчі роки залежить не лише можливість України протистояти російській агресії, а й безпека інших країн регіону. Тому, аналіз трансформації безпекової політики Туреччини за президенства Реджепа Таїпа Ердогана є актуальним напрямком наукових досліджень.

Аналіз стану наукової розробки проблеми. Вітчизняний науковий дослідник Руслан Демчишак у роботах [1-2] розглядає питання корекції зовнішньої політики Турецької Республіки в період президентства Реджепа Таїпа Ердогана в контексті трансформації системи міжнародних відносин глобального та регіонального рівнів. Він визначив основні пріоритети та вектори зовнішньополітичного курсу Туреччини, та динаміку їх змін, в тому числі і у сфері безпекової політики. Також описані чинники впливу на зміну напрямів зовнішньої політики сучасної Туреччини. Демчишак встановив, що зовнішня стратегія Туреччини передбачає власний послідовний курс на лідерство, особливо після того, як євроінтеграційний курс було замінено стратегічним партнерством, зовнішня політика Туреччини стала більш амбіційною та незалежною. Політика неприєднання, яка спочатку була заснована на питаннях безпеки, стала для Анкари зручною зовнішньополітичною позицією. Водночас зовнішня політика Анкари зумовлена вимушеним прагматизмом, викликаним низкою несприятливих зовнішніх обставин, зокрема відродженням курдського

націоналізму та глобальною зміною позиції мусульманського світу із часів “арабської весни”.

Інший науковий дослідник Ольга Чубрикова в роботі [3] наводить аналіз принципів та ідеології зовнішньої політики засновника Турецької Республіки Ататюрка у контексті сучасної безпекової та зовнішньої політики Туреччини. Вона розглядає роль та витoki прозахідності як основного ідеологічного підґрунтя закладеного Ататюрком. Досліджується збереження основоположної ролі ататюркістських принципів у сучасній безпековій та зовнішній політиці країни. Крім того, український дослідник, Олег Коломієць в статті [4] аналізує сучасну Концепцію національної безпеки Туреччини, а також основні національні інтереси Анкари. Наводиться класифікація моделі національної безпеки, а також здійснена її оцінка в якості можливих загроз національним інтересам України.

Іноземні науковці E. Balta та H.V. Bal в науковій роботі [5] розглянули питання щодо порядку взаємодії між країнами, які входять до одного альянсу (НАТО) у випадку виникнення реальної загрози. З цією метою автори визначили “турецько-натовські” відносини, як об’єкт дослідження. Так, автори статті виділяють різні поведінкові підходи країн учасниць альянсу на виклики та загрози в безпековій сфері. Визначено, що в середині альянсу можуть спостерігатися розбіжності, зокрема під час українсько-російської війни. Наводяться аргументація думки, що Туреччина мала відмінну позицію у трьох основних питаннях, а саме: розширення НАТО; виконання Конвенції Монтре та дотримання санкцій проти росії. Що стосується оборонної співпраці, то рівень співпраці між країнами учасницями НАТО залишився на високому рівні. Крім того, Туреччина відіграла ключову роль як посередник у конфлікті, її зусилля позитивно сприйняли Україна, росія та члени НАТО. Крім того, автори стверджують, що перебування країни в альянсі обмежує її здатність на ведення незалежної та автономної зовнішньої безпекової політики, дотримуючись в основному політики альянсу.

В роботі [6] за авторством S. Aydın-Düzgit розглядається концепція стратегічної автономії Туреччини. На сьогоднішній час руйнування основ Потсдамсько-Ялтинської системи міжнародних відносин набирає обертів. Туреччина, беручи даний фактор до уваги, прагне розбудовувати стратегічну автономію країни в області зовнішньої політики. Автори стверджують, що в першу чергу зазначена робота проводиться для досягнення автономії від Заходу шляхом розбудови агресивної зовнішньої політики щодо сусідів Туреччини. Також, в роботі наводяться дані щодо економічних показників розвитку Туреччини за період з 2002 по 2022 роки, як основного фактору забезпечення стратегічної автономії країни. Крім того, в роботі зазначається, що політичні мотиви, обумовлені необхідністю досягнення безпеки політичного режиму та економічної незалежності, діють як обмеження для досягнення цих цілей. Проте, Туреччина демонструє одночасні спроби розбудувати стратегічну автономію та впровадженням такої внутрішньої і зовнішньої безпекової політики, що ставить під сумнів поставлені цілі.

Отже, питання розвитку і трансформації безпекової політики Туреччини за президенства Реджепа Таїпа Ердогана вивчалися як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями та експертами. Проте, вище наведені дослідження стосувалися аналізу окремих факторів впливу на безпекову політику Туреччини, а їх комплексний аналіз, та як наслідок, виявлення закономірностей у процесах розвитку, досліджувались недостатньо, враховуючи географічне розташування країни на перетині Західного і Східного світу. Також, необхідно враховувати, що у досліджуваний історичний період часу влади у Туреччині почала набувати рис обмеженої автократії.

Метою кваліфікаційної роботи створення сучасної безпекової моделі Туреччини та рекомендацій щодо її використання.

Для досягнення поставленої мети кваліфікаційної роботи розроблено наступні завдання:

- проведення аналізу факторів, які мали суттєвий вплив на розвиток безпекової політики Туреччини;

- проведення аналізу концептуальних засад на формування сучасної безпекової політики Туреччини;
- проведення аналізу розвитку паливно-енергетичного комплексу Туреччини;
- дослідження ролі військово-морських сил Туреччини у забезпеченні безпекової політики;
- проведення аналізу розвитку ідеологічного підґрунтя турецької зовнішньої та безпекової політики
- розроблення сучасної безпекової моделі Туреччини;
- розроблення рекомендацій з використання безпекової моделі Туреччини.

Об'єктом дослідження є процес розвитку безпекової політики Туреччини з 2014 року по теперішній час.

Предметом дослідження є трансформація безпекової політики Туреччини з 2014 року по теперішній час.

Теоретико-методологічна основа дослідження. В рамках кваліфікаційної роботи використано історико-описовий метод, що дозволив дослідити процеси з формування сучасному стану безпекової політики Туреччини (використовувались нормативно-правові документи, що регулюють турецькі міждержавні відносини); контент-аналіз використовувався для дослідження офіційних виступів вищого військово-політичного керівництва Туреччини та їх тлумачення; методи івент-аналізу – для розробки безпекової моделі Туреччини та формуванням взаємозв'язків між елементами розробленої моделі; описовий метод – для розробки рекомендацій державним структурам України (Міністерства закордонних справ та Міністерства оборони України) щодо порядку використання безпекової моделі Туреччини та врахування прийнятих обмежень.

Хронологічні та географічні рамки. Безпекова політика Туреччини досліджувалась за історичний період з 2014 року по теперішній час. **Географічні рамки** дослідження охопили країни північної та північно-східної Африки,

Балкани, країни чорноморського регіону, Кавказ, Близький, Середній та Далекий Схід, Центральну Азію.

Джерельна база дослідження складається з нормативно-правових документів, угод та договорів, які були укладені між Туреччиною, її союзниками та іншими країнами і організаціями у визначених сферах співпраці. Наукова література, особливо зарубіжна, представлена значною кількістю праць, де описуються основні напрямки розвитку турецького паливно-енергетичного комплексу та операцій, які проводяться Збройними силами Туреччини в різних регіонах світу. Джерельна база дослідження дозволила дослідити розвиток ідей пантюркізму та пантуранізму, як основи ідеологічного впливу на регіони, що становлять стратегічний інтерес для Туреччини. Також, використовувались статистичні дані щодо торгово-економічного розвитку Туреччини за визначений період та рівень гуманітарного співробітництва з іншими країнами.

В загальному, наявні у відкритих джерелах інформації наукові праці та нормативно-правові документи щодо турецької безпекової політики та міждержавного співробітництва дозволяють в повному обсязі виконати поставлені в рамках кваліфікаційної роботи наукові завдання.

Практичне значення і практична апробація. Результати кваліфікаційної роботи можуть бути використані фахівцями з міжнародних відносин, національної безпеки та в освітньому процесі Національного університету “Острозька академія”.

За результатами кваліфікаційної роботи подані матеріали для публікації наукової статті в міжнародному науковому виданні “Discover Global Society” (видавничий дім Springer Nature) (входить до наукометричної бази Scopus та ін.). Результати кваліфікаційної роботи доповідалися і обговорювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Гібридні війни сучасності: стійкість та протидія гібридним загрозам” (м. Острог, 28 березня 2024 р.) та опубліковано тези доповіді у збірнику. Крім того, результати роботи доповідалися та обговорювалися на двох воєнно-наукових конференціях слухачів і молодих науковців Воєнної академії імені Євгенія Березняка (м. Київ,

25 квітня 2024 р. та 24 квітня 2025 р.), опубліковано тези доповідей у відповідних збірниках.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

В першому розділі “Особливості розвитку та становлення безпекової політики Туреччини” проаналізовано процес формування безпекових факторів довкола країни таких як культурні, історичні, етнорелігійні, міждержавні та географічні. Описані концептуальні засади безпекової політики Туреччини. Визначено, що країна намагається претендувати на статус регіонального лідера.

В другому розділі “Безпекова політики Туреччини з 2014 року по теперішній час” розглядаються питання розвитку паливно-енергетичного комплексу Туреччини, використання її військово-морських сил для проєкції сили в регіоні та ідеологічне підґрунтя на зближення за країнами ближнього і дальнього зарубіжжя.

Третій розділ “Сучасна безпекова модель Туреччини” присвячений розробці безпекової моделі Туреччини та рекомендацій щодо використання такої моделі. Отримані результати можуть бути використані у діяльності відповідних державних структур України для прогнозування змін у безпековому середовищі довкола України.

Загальна кількість сторінок кваліфікаційної роботи складає 106, обсяг роботи становить 87 сторінок. Список використаних джерел та літератури містить 78 найменувань. В роботі 11 рисунків.

РОЗДІЛ 1.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ

Незважаючи на те, що Туреччина не є однією з великих держав ХХІ століття, її геополітичне розташування дозволяє відігравати значну роль у світовій політиці [1]. Країна контролює не лише ряд стратегічних проток у морі, але й пролягає вздовж доріг з Балкан на Близький Схід і з Кавказу в Перську затоку. Туреччина є членом Північно-атлантичного альянсу (НАТО), більшості європейських організацій, а також асоційованим членом Європейського Союзу (ЄС). Політична участь і відкрита позиція Туреччини надають значення, яке навряд чи можна порівняти з будь-якою іншою середньою силою. Це стратегічне значення для Заходу добре відбилося серед пілу, створеного системними змінами, що відбулися з 1989 року. Таким чином, Туреччина постала як важливий гравець, готовий відігравати провідну роль у величезному регіоні, що простягається “від східної Європи до західного Китаю” [5].

Проте Туреччина живе з постійним “комплексом незахищеності” або “синдромом національної безпеки”, як сформулював колишній прем’єр-міністр Месут Ілмаз, не відповідаючи своєму становищу та впливу в регіональній і міжнародній політиці. Почуття розгубленості викликає дискусію (як за кордоном, так і в країні) про точну природу Туреччини та її народу. Ця невизначена самоідентичність широко відображена в турецькому суспільстві та загальному відчутті незахищеності. Туреччина є країною, де “безпека”, у її ширшому визначенні, займає головне місце у суспільному та політичному розвитку [6].

1.1. Аналіз історичної та культурної складової на формування безпекової політики Туреччини

Еволюція турецького суспільства була визначена особливою “культурою безпеки”, яка переважає більшість інших міркувань. Можна стверджувати, що як Турецька Республіка, так і турецьке суспільство є історичними творіннями дуже конкретного визначення безпеки, яке розвинулося з історичного досвіду та зазнало його впливу. Концептуалізація безпеки Туреччини значною мірою визначається її геополітичним і геостратегічним положенням, яке забезпечує як унікальну позицію у світовій політиці, яку можна використовувати для ширшої вигоди країни, так і вразливість і “жорстку безпеку”.

Заклопотаність національною безпекою, наголос на ній, а також загальна еволюція концептуалізації безпеки в Туреччині багато в чому пов’язані з важливою роллю, яку відіграють турецькі збройні сили в політичній традиції країни, а ширше – з їх місцем у суспільстві. Безпека традиційно визначається в Туреччині як “умова бути захищеним від небезпеки або не піддаватися їй”.

Офіційне визначення турецької безпеки значною мірою пов’язане з концепцією самозбереження з її тривимірним виглядом: забезпечення виживання населення; захист територіальної цілісності; збереження базової ідентичності [7].

Хоча традиційна концепція національної безпеки Туреччини наголошує на військовій безпеці та зосереджується на військових можливостях держави для стримування або захисту від загроз насильства, це надто обмежене поняття для Туреччини. Внаслідок зміни природи політичної легітимності, етнічної та релігійної ідентифікації, економічних можливостей та проблем навколишнього середовища в Туреччині на початку XXI виникає альтернативна, набагато ширша та складніша концепція безпеки [8].

Сучасну зовнішню та безпекову політику Туреччини можна зрозуміти лише в рамках історичного та культурного контексту, оскільки спадщина історії сильно помітна у відносинах Туреччини з її сусідами, а також її західними

союзниками. Туреччина успадкувала серце Османської імперії (рис. 1.1), і, отже, її переваги, а також ускладнення та спадщина її проблемних відносин фундаментально впливають на безпеку. Серед конструктивної спадщини – усталені традиції в державному управлінні, важливість, яку надають території її цілісності, а також добре продумана та ретельно сформульована зовнішня політика та політика безпеки з урахуванням багаторічного досвіду.

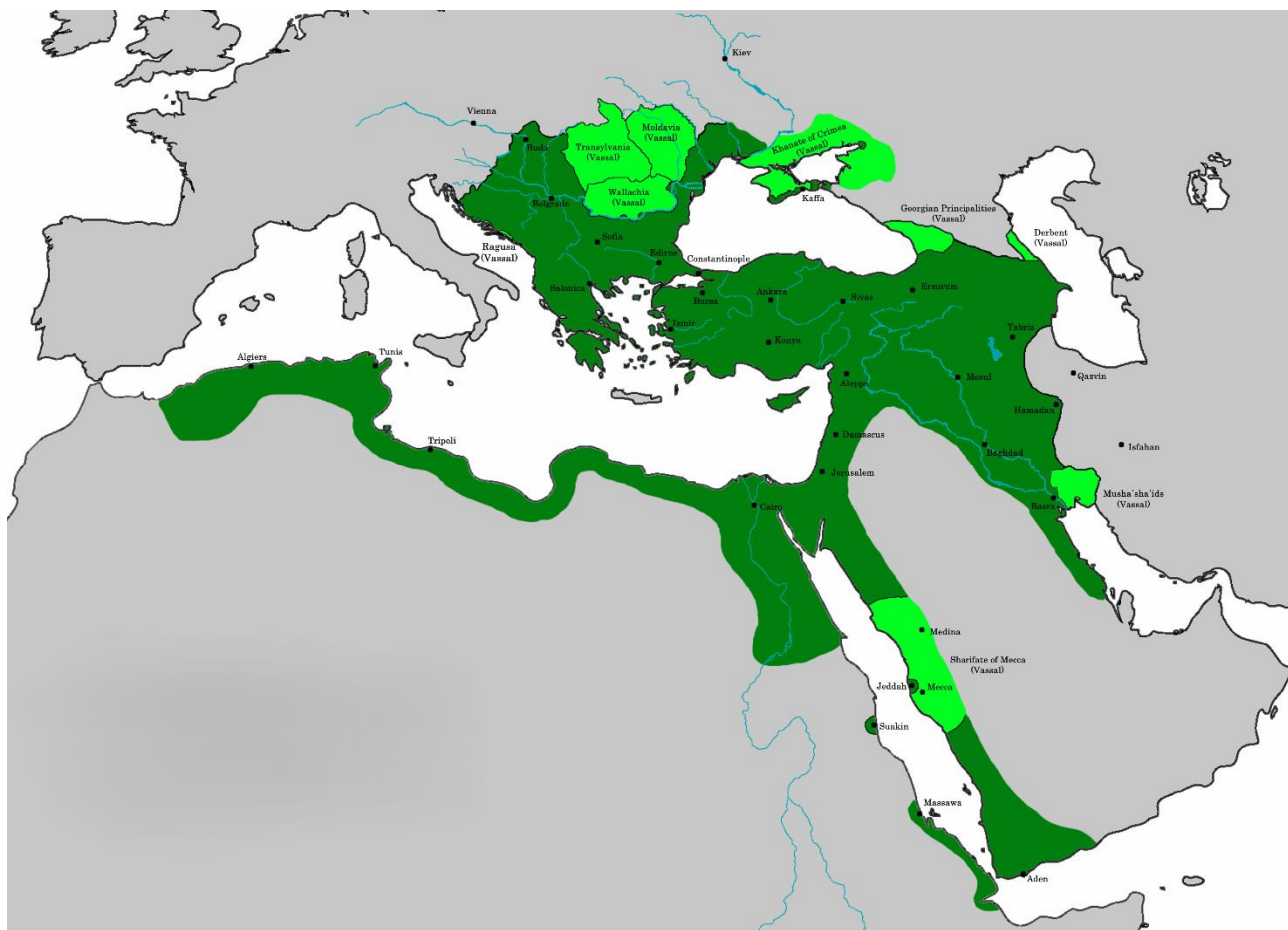

Рис. 1.1. Зона впливу Османської імперії в XIX-XX століттях

Серед проблемної спадщини є гіркі спогади про сусідні країни, оманливе уявлення про країну та її народ, а також спогади про минулі злочини іноземних держав, які створюють відчуття безперервного переслідування, що підтримує “синдром безпеки” всередині країни.

Турецька республіка виникла з Османської імперії, але мало на неї схожа. Нова Туреччина була не імперією, а відносно невеликою національною

державою, ані автократією, ані теократією, а парламентською демократією. Хоча колись турки становили важливу частину правлячих класів, вони були однією з націй у багатонаціональній імперії. Султани вважали себе не турками, а османами. Тому, коли турки боролися за свою незалежність після Першої світової війни, вони воювали не лише проти загарбників Антанти, а й проти османського султана та сил старої системи – момент, який зазвичай не помічається [9].

Отже, лідери нової турецької держави прагнули порвати з османським минулим, яке вони ідентифікували як корелятивне з невіглаством, корупцією, відсталістю та догмами. Щоб заснувати справді нову державу, їм довелося знищити руїни імперії, зректися її спадщини та відкрити нові чесноти, засновані на турецькій нації.

Проте ця відмова від свого минулого не обов'язково означає, що Турецька Республіка не успадкувала деякі фундаментальні риси Османської імперії, що породило “проблему ідентичності”. Важко віднести Туреччину до будь-якої аналітичної, географічної, культурної, політичної чи економічної категорії. Близько 97% її суші лежить в Азії, але прогресивна еліта Туреччини вважає свою країну частиною Європи. Близько 98% її населення є мусульманами, все ж Туреччина є світською країною за власним вибором, і її релігійний розвиток протягом багатьох років пішов іншим шляхом, ніж інші ісламські країни. Більша частина країни відображає особливості культури Близького Сходу, але Туреччина також бере участь у європейських культурних заходах. Вона претендує на ліберальну економічну систему, але залишки планової економіки все ще гальмують її розвиток. У релігійному, історичному та географічному відношеннях це країна Близького Сходу, але будь-який розвиток подій, що порушує статус-кво на Балканах і Кавказі, безпосередньо впливає на Туреччину.

Ці суперечливі риси передбачають ширшу невизначеність щодо ролі країни як всередині, так і за її межами. Іншим моментом історичного значення був реалістичний погляд османської дипломатії, сформований протягом XIX століття з надзвичайним успіхом. Протягом останнього століття свого існування

Османська імперія була слабкою порівняно із західними державами і була змушена проводити свою зовнішню політику з протиріччям між власними інтересами та інтересами інших держав. Змагаючись за виживання однієї великої держави проти іншої, Османи змогли протягом тривалого часу підтримувати територіальну цілісність більшої частини імперії. Занепад імперії тривав триста років, а її крах прийшов лише зі світовою війною.

Завдяки цій видатній дипломатії турки згодом використали всі переваги міжнародної системи, такі як розбіжності між Англією, Францією та Італією наприкінці Першої світової війни та більший антагонізм між західними державами та Радянським Союзом після Другої світової війни.

Ця спадкоємність від імперії до республіки спонукала одного проникливого спостерігача турецької культури безпеки стверджувати: “Туреччина історично демонструвала відносно послідовну культуру безпеки реальної політики, яка еволюціонувала протягом століть від домінуючого наступального характеру до домінуючий оборонного” [10]. Останнє продовжує впливати на формування зовнішньої політики в сучасній Туреччині.

У період розквіту Османської імперії, у її культурі безпеки домінували цілісний експансіонізм і постійна війна. Таким чином, “політику Османської імперії до кінця XVII століття можна визначити як наступальну реальну політику, метою якої було максимізувати владу шляхом придбання території, населення та багатства”. Після того, як військовий баланс між Османською імперією та європейськими державами почав змінюватися за рахунок османів протягом XVII століття, “османська безпекова політика почала набувати оборонного характеру”, щоб уповільнити відступ. Згодом її неминучий занепад і постійні відносини з європейськими державами зробили концепцію “балансу сил” неодмінною складовою її дипломатично-стратегічної поведінки, ставлення, яке успадкувало Туреччина.

Оскільки Османська імперія була зведена до другорядної сили та ставала все більш залежною від європейських держав у XIX столітті, страх втрати території став головним аспектом турецької культури безпеки, що перейшло у

спадок Турецькій Республіці через Севрський договір, який остаточно передбачав поділ османських територій між її супротивниками. Ці страхи, успадковані Республікою, продовжують переслідувати частину еліти та громадську думку навіть сьогодні [11].

Таким чином, на безпекову політику Туреччини продовжує впливати севрська фобія, тобто переконання, що зовнішній світ та їхні внутрішні колабораціоністи намагаються послабити та розділити Туреччину. Відчуття міжнародної нечутливості до цих страхів посилює і без того серйозні переконання. Пропозиції міністрів закордонних справ Німеччини та Італії вирішити майбутнє турецьких курдів на міжнародній конференції неминуче нагадують широким верствам турецького суспільства конференції великих держав у XIX столітті, які розділяли Османську імперію кожного разу, коли вони відбувалися.

Лінія зовнішньої політики, яку османи проводили впродовж останніх років, тобто протистояння сил одна одній заради виживання, змусила їх бути надзвичайно обережними щодо свого оточення та підозрілими щодо намірів інших держав. Вони також навчилися під час тривалих військових дій з сусідами не довіряти жодній державі, покладатися лише на її силу і бути готовими до боротьби в будь-який момент, що відображено в турецьких приказках: “вода спить, ворог не спить” і “готуйся до війни, якщо хочеш миру”.

Турецька дипломатія та спецслужби відомі сьогодні як скептичні та обережні. Міністерство закордонних справ завжди не поспішає, відповідаючи на будь-які іноземні заяви чи меморандуми, ніби довірені дипломати шукають справжні наміри за кордоном. Традиційне почуття незахищеності та підозрілість щодо інтриг іноземних держав переважають у сучасній Туреччині як спадщина Османської імперії, що відображено в заявах високого рівня, таких як: “Історична позиція Туреччини вказує на те, що вона зобов’язана проводити політику, яка ґрунтується на тому, щоб бути сильною та стабільною у своєму регіоні оскільки її оточують недружні сусіди” [12].

Іншим гірким спадком Османської імперії для турків є фінансовий контроль, який здійснюють європейські держави через Duyun-u Umumiye (Службу державного боргу) на турецькій землі після того, як імперія збанкрутувала в 1881 році. Знаючи, що імперія втратила свою незалежність в основному через іноземне втручання, привілеї та капітуляції, надані іноземцям, турецькі уряди були дуже чутливі до посягань на суверенітет і зовнішні економічні зв'язки. В економічній сфері ця підозра відображена в жорсткому контролі над іноземними компаніями, які працюють у Туреччині, і суворих правилах, що регулюють їхні фінансові проблеми, навіть після економічної лібералізації у 1980 році.

1.2. Особливості впливу етнорелігійних, зовнішньополітичних та географічних факторів на розвиток безпекової політики Туреччини

Обговорюючи підозри та скептицизм у Туреччині щодо іноземного втручання, слід мати на увазі, що Османська імперія неодноразово зазнавала пропагандистських атак, експлуатації та відвертої агресії з боку самозваних захисників своїх меншин. Імперія обмежилася мінімальним втручанням у справи своїх підданих і надала повноваження голові мілетів (релігійних громад) у церковному управлінні, богослужінні, освіті, зборі податків і нагляді за цивільним станом своїх підданих. Оскільки османські правителі не нав'язували турецьку мову своїм підданим і не вимагали навернення християн і євреїв, а радше використовували релігійне керівництво цих громад для управління ними, стійкість сильної немусульманської релігійної ідентичності та мовних відмінностей послужила природною основою для зростання націоналізму та зрештою сепаратизму цих народів у XIX столітті.

Релігійні громади призвели до постійного втручання Заходу в османські справи. Зокрема, грецькі православні та вірменські громади використовували даний факт як засіб втручання у внутрішні справи Османської імперії протягом

XIX та початку XX століть. В останні дні імперії деякі меншини навіть використовувалися як “п’ята колона” під час Великої війни.

Делікатність Туреччини щодо спроб Греції інтернаціоналізувати православний патріархат у Стамбулі або будь-яку можливість прийняття претензій щодо “геноциду” вірмен слід розглядати на цьому тлі. Усвідомлюючи, що європейські держави, виступаючи захисниками однієї зі своїх численних меншин, змогли втрутитися у внутрішні справи Османської імперії під час її занепаду через суспільні організації за релігійними та етнічними ознаками. Туреччина навіть сьогодні дуже неохоче визнає права та навіть існування національних меншин, щоб вони не були використані з метою створення вразливості для цілісності та виживання держави.

Іншим моментом історичного значення є відчуття величчя, що належить до нації, яка заснувала імперію та правила нею, що було зруйновано лише світовою війною. Таким чином, багатовікове панування Османської імперії над близькосхідними землями та Балканами залишило у турків переконання у своїй вищості. Але коли інші реагують на турецьку зарозумілість, виникає порочне коло [13].

Тривале, зрештою неефективне та непопулярне османське панування в цих країнах породило негативне ставлення, і сучасній Туреччині довелося зіткнутися зі спадщиною сусідів, які мають негативні спогади. Імперське минуле сприяло непростим відносинам між Туреччиною та Грецією. Наприкінці XIX століття відбулося зростання грецького націоналізму, і сучасна грецька держава була першою національною державою на Балканах, яка виникла в результаті зіткнень між націоналістами і Османською імперією. Після здобуття незалежності в 1832 році, територіальна експансія Греції продовжила тривати до 1922 року, коли її авантюра в Малій Азії закінчилася катастрофою. Турецька боротьба за незалежність досягла кульмінації, коли грецька армія висадилася в Ізмірі в 1915 році, щоб реалізувати ідею Мегалі (грецька мрія про Візантійську імперію), і тому туркам довелося воювати проти греків за свою незалежну національну державу.

Провал ідеї Мегалі з грецької сторони та боротьба Туреччини з їхніми колишніми підданими за свою незалежність разом із розповідями про військові звірства з обох сторін сприяли продовженню непростих відносин у 1920-1930-х роках [14]. Хоча певну частину потенціалу конфлікту було усунуто завдяки організації обов'язкового обміну населенням у 1920-х роках, минула озлобленість стала основою для ворожнечі, коли протистояння загострилось у середині 1950-х років.

Наслідки цього бурхливого минулого та взаємної підозри все ще помітні у турецько-грецьких відносинах, створюючи взаємну недовіру між обома націями та ускладнюючи врегулювання суперечок щодо Егейського моря та Кіпру.

Недовіра Туреччини до російської федерації (рф) також глибоко вкорінена в історії. З XVII століття експансіоністська політика росії зробила її заклятим ворогом османів. Декілька серйозних поразок від росіян поставили уряд Османської імперії перед можливим занепадом її влади. Цар микола I описав Османську імперію як "хвору людину Європи", коли в 1853 році запропонував британцям розділити її.

Останньою з тринадцяти російсько-турецьких воєн була Перша світова війна. Ці конфлікти протягом чотирьох століть породили багато ворожнечі та недовіри між турками та росіянами. Навіть у період Договору про дружбу та нейтралітет (1925-1945), коли добросусідські відносини були результатом спільного протистояння західній імперській політиці, історична недовіра Туреччини до росіян була очевидною, а тимчасове зближення інтересів тимчасовим явищем.

Оскільки історія недовіри, ворожнечі та безперервних війн змусила турків бути надзвичайно обережними, вони без вагань прийняли американську допомогу, коли такий загострились відносини між Анкарою та Радянським Союзом, де останній чинив суттєвий тиск після Другої світової війни вимагаючи територіальні уступки та особливі привілеї в протоках.

Іншим аспектом турецького суспільства та політики, який розвивався з XVIII до XX століття, і який вплинув на культуру національної безпеки

Туреччини, був процес вестернізації: “Він сильно мотивував політику Туреччини, орієнтовану на Захід, і вніс ліберальні та інтернаціональні елементи в зовнішню та безпекову політику [15]. Даний фактор сприяв виникненню “проблеми ідентичності”, яка домінувала в дискусіях про безпеку протягом 1980-1990-х років, і ускладнювало розуміння поведінки зовнішньої та безпекової політики для сторонніх.

Завдяки своєму геостратегічному розташуванню з кордонами в Європі, на Близькому Сході та на Кавказі Туреччина могла б відігравати роль у світовій політиці, що виходить за межі її розміру, населення та економічної потужності. Її географічне положення робить Туреччину балканською, середземноморською, кавказькою та близькосхідною країною. Це також робить Туреччину подвійно сприйнятливою до міжнародних подій, близьких і далеких, і, таким чином, дуже чутливою до змін у міжнародному політичному балансі, а також у регіональному. Перебування на перехресті сухопутних зв'язків між Європою, Азією та Африкою підвищило важливість, але також будучи головним каналом для міграцій зі сходу та вторгнень як зі сходу, так і з заходу, також створило відчуття незахищеності.

З військової точки зору Анатолійський півострів є стратегічним регіоном. Через моря з обох боків і гірську місцевість на сході важко просунутись військовим підрозділам, і вони становлять природні безпекові кордони для Туреччини. Але європейську частину Туреччину важко захистити у військовому плані, враховуючи вразливість морських проток до повітряних атак [16].

Володіння морськими протоками дає політичні та військові переваги і піднімає Туреччину з позиції суто місцевої сили до сили, яка має вирішальний міжнародний вплив. Але вони також становлять одну з головних проблем безпеки Туреччини, привертаючи потенційних агресорів. Таким чином, Туреччина розгорнула свою найпотужнішу першу армію для захисту морських проток і прилеглої території.

Іншим важливим фактором у турецьких поглядах на безпеку є острови Егейського моря: якщо вони будуть під контролем ворожої держави, вони не

дозволять Туреччині використовувати дві її головні гавані, Стамбул та Ізмір, і можуть перешкодити доступу до турецьких проток. Судноплавство буде безпечним у східному Середземномор'ї, доки дружній Кіпр, контрольований урядом, зможе заблокувати цей район (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Виключні економічні зони Греції та Туреччини в Егейському та Середземному морях

Отже, побоювання, що Енозіс (об'єднання Кіпру з Грецією) відріже Туреччину від відкритого моря, впливало на її безпекову політику у 1950-х роках. Цей страх також стоїть за декларацією проти грецьких претензій на дванадцятимильні територіальні води в Егейському морі [18].

Географічна незахищеність Туреччини пояснюється численними сусідами з різними характеристиками, режимами, ідеологіями та цілями. Відносини між ними та Туреччиною не завжди були мирними і іноді могли переростати у збройні зіткнення. Кордони країни можуть бути джерелом сили чи слабкості залежно від їх довжини, кількості та намірів її сусідів та їх відносної потужності. Склад сусідів не потребує додаткових пояснень. Відчуття незахищеності Туреччини доводить, що нація, яка межує з великою кількістю інших націй, стикається з особливо високим ризиком, і стикається з невизначеністю своїх

сусідів, оскільки вона повинна захищати себе від багатьох потенційних супротивників.

Туреччина контролює єдиний морський шлях, що з'єднує Чорне море з Середземним. Це міжконтинентальне положення виявилось як елементом сили, так і слабкості. Протягом п'яти століть Стамбул був основною базою для османів, звідки вони могли здійснювати контроль у всіх напрямках, на Балканах і в Центральній Європі, в Чорноморському регіоні, Егейському і Середземному морях, Месопотамії і Аравії, Сирії і Північній Африка. Протоки дали Османській імперії та Турецькій Республіці ресурс, який не можна було дублювати у вигляді робочої сили, щоб впливати на дії російської імперії, пізніше Радянського Союзу та, нарешті, російської федерації [18]. Контроль над цими життєво важливими водними шляхами привів Османську імперію до постійного конфлікту з росіянами, починаючи з XVIII століття, тому що для росії завжди було життєво важливо мати безперешкодний вихід до Середземного моря, незалежно від доброї волі сусідів.

У XIX столітті боротьба за контроль над Османською імперією та протоками була основною частиною європейської дипломатії. У другій половині століття доля Османської імперії стала головним фактором глобального балансу сил. Османи, навіть будучи слабкими у військовому відношенні, економічно збанкрутілими та політично аномальними, змогли проіснувати ще одне століття завдяки конфлікту інтересів між росією, з одного боку, та Австро-Угорщиною, Францією, Великобританією, з іншого.

У той час як питання турецьких проток і ворожнеча між росіянами і турками впливали на турецько-радянські відносини протягом багатьох років, наявність наддержави як сусіда також вплинула на безпекову політику Туреччини. Протягом перших двох десятиліть республіки відносини з Радянським Союзом, який надав Туреччині політичну та матеріальну підтримку, були теплими. Ця епоха взаєморозуміння закінчилася 15 березня 1945 року, коли Радянський Союз в односторонньому порядку вийшов з Договору про дружбу і нейтралітет 1925 року.

Вони вимагали від Туреччини територіальних поступок і баз на Босфорі для укладення нового договору “відповідно до нової міжнародної ситуації”. Ці вимоги сильно вплинули на зовнішню політику Туреччини та зміцнили її західну орієнтацію. Оскільки Туреччина могла протистояти цим вимогам лише за підтримки Сполучених штатів Америки (США), турецький уряд шукав офіційного союзу зі США, і зв'язок із західною системою оборони був формалізований, коли Туреччина приєдналася до НАТО 18 лютого 1952 року.

Після смерті сталіна, Радянський уряд офіційно заявив, що його політика щодо Туреччини була неправильною і що Радянський Союз не має територіальних претензій до Туреччини [19]. Але вже минув час для перегляду відносин росії з Туреччиною, і історична турецька недовіра до росіян знову виникла. Віра в те, що Радянський Союз становив головну загрозу безпеці Туреччини, домінувала у відносинах між обома країнами під час холодної війни. Лише після листа президента Джонсона в 1964 році Туреччина виявила інтерес до радянських зусиль нормалізувати відносини. Туреччині знадобилося майже десять років, щоб визнати розрядку між Радянським Союзом і Заходом наприкінці 1960-х років, і ще одне десятиліття, щоб покращити свої відносини з Союзом. Тим не менш, наявність спільного кордону з СРСР залишалася вирішальним фактором, що сприяв надзвичайно обережній зовнішній політиці та політиці безпеки Туреччини [20].

Ще одна складність для політичного мислення Туреччини та її безпекової політики полягає в тому, що Туреччина межує з Близькому Сходом, де після розпаду Османської імперії панує нестабільність. Зовнішня політика Туреччини в цьому регіоні, хоча і залежить від статус-кво, вимагає стабільності, тому будь-який дестабілізуючий розвиток створює проблеми з безпекою. Чотири арабо-ізраїльські війни, невирішена палестинська проблема, громадянська війна в Лівані та іноземне втручання, Суецька криза, іранська революція, ірано-іракська війна та війна в Перській затоці – все це відбувалося в безпосередній зоні безпеки Туреччини. Подібні події неминуче викликали серйозні занепокоєння щодо

безпеки в Туреччині. Таким чином, безпечне місце на багатонаціональному форумі завжди мало значну привабливість для Туреччини.

1.3. Концептуальні засади формування безпекової політики Туреччини

Роль військових у культурі безпеки Туреччини, хоча й поступово знижується, але все ж залишається важливою. Ця роль впливає з поєднання різноманітних суспільних та історичних фактів: традицій, успадкованих від Османської імперії, ролі військових у визволенні, розбудові та модернізації нації та Турецької Республіки, громадська повага до влади, успішне володіння та використання спадщини Ататюрка [21].

Концепція безпеки Туреччини не повністю розроблена військовими, і цивільна участь стає все більш значною в епоху після холодної війни [21-22]. Але ті цивільні особи, які мають вплив на формування зовнішньої та безпекової політики, як правило, наголошують на ролі військових, отримуючи таким чином більшу легітимність в очах громадськості, оскільки військові все ще користуються широкою повагою та довірою з боку суспільства. Ця цивільна тенденція сприяє підвищенню ролі військових. У результаті військові в Туреччині користуються впливовою позицією настільки, наскільки цивільні дозволяють їм. Іншими словами, вплив турецької армії зростає пропорційно території, яку цивільні залишають без нагляду, і зменшується, коли з'являється сильне цивільне керівництво, яке облаштовує території, залишені військовою адміністрацією. Турецькі військові стають більш ефективними в блокуванні, ніж в ініціюванні політики, створюючи таким чином систему, в якій цивільна влада є першочерговою, а не верховною.

Стверджується, що військові з їхньою сильною присутністю у впливовій Раді національної безпеки (РНБ) гарантували продовження політики національної безпеки проти зміни цивільних урядів. Його повноваження впливають із Документу про політику національної безпеки (NSPP),

підготовленого Секретаріатом РНБ на чолі з чотиризірковим генералом і прийнятого РНБ та Кабінетом Міністрів. Зміст NSPP не оприлюднюється, і навіть парламент не знає про його зміст. За словами військових, наразі існує два внутрішні вороги, як це відображено в переглянutoму NSPP, затвердженому 31 жовтня 1997 року та повтореному в січні 1999, войовничий іслам, який загрожує світській державі, і курдський сепаратизм, який загрожує її територіальній цілісності [23].

Головні зовнішні загрози, якими в 1997 р. були декларовані Греція і Сирія, наприкінці 2001 р. були неоднозначними. Перегляд 1999 року також включав організовані злочинні синдикати та так звану *Ülkücü Mafya* (націоналістичну мафію). Крім того, Туреччина вважає, що боротьба з тероризмом, незаконною торгівлею зброєю, контрабандою наркотиків і розповсюдженням зброї масового ураження займають важливе місце в забезпеченні регіонального та світового миру. В NSPP наголошується на важливості внутрішніх викликів і загроз для існування країни. Керівництво неодноразово підкреслювало, що вони не повністю довіряють цивільним політикам щодо захисту безпеки держави, що відображено в їхніх застереженнях про те, що політики не повинні демонструвати ставлення або робити будь-які пропозиції чи коментарі, які заплутують, послаблюють або затьмарюють рішучість турецьких збройних сил боротися проти сепаратистської чи фундаменталістської діяльності, спрямованої на безпеку країни [24].

Хоча військові все ще відіграють важливу роль, але їх вирішальна роль у безпековій політиці зменшувалася. Після трьох прямих втручань (1960, 1971, 1980) і багатьох інших непрямих, але ефективних для виходу на політичну арену, військові зрозуміли, що їхня пряма політична участь послаблює їхню силу та рішучість, а також їхній двопартійний і надполітичний імідж у суспільстві через політизацію збройних сил. Більше того, через РНБ тепер ефективніше кулуарно впливати на політику.

Таким чином, турецька армія з її доброзичливою опікунської роллю прийняла концепцію автономії, за якою вона прийшла до контролю політиків

через конституційні механізми. Водночас військові справи тримаються поза політичним і громадським контролем. Зокрема, оборонний бюджет і політика закупівель знаходяться поза межами політичного втручання, хоча в основному через відсутність інтересу та досвіду серед політиків, ніж через наполегливість військових [25]. Незважаючи на це, турецька армія продовжує користуватися підтримкою переважної більшості населення, включно зі засобами масової інформації (ЗМІ), особливо в боротьбі з тероризмом, сепаратизмом та ісламістським екстремізмом. Нещодавнє опитування показало майже 80% довіри турецького народу до армії.

Незважаючи на те, що військові зазвичай сприймаються позитивно у засобах масової інформації, у суспільстві також широко поширене прагнення до подальшої демократизації. Більше того, оскільки військові традиційно відігравали визначну роль у західному векторі розвитку Туреччини, одночасно підштовхуючи до подальшої модернізації та сприяючи прямому контакту, вони опинились у дуже важкому становищі залишатися байдужими до поглядів Заходу у сфері демократизації або протистояти їхньому тиску. Ці суперечливі цілі, однак, створюють дилему: хоча час від часу він втручався, щоб протидіяти силам, які блокують трансформацію країни, і зберегти демократію, він все більше усвідомлює, що політичне втручання військових, навіть якщо з метою зберегти унітарну, світську, демократичну та прозахідну Туреччину недоторканою, суперечить тим ідеалам, яких вони нібито дотримуються.

Під час холодної війни Туреччина відігравала важливу роль у стримуванні СРСР відповідно до політики США, тому її значення визначалося її стратегічним розташуванням на європейській периферії. Закінчення холодної війни суттєво змінило це сприйняття. Оскільки її геостратегічний охоплення більше не обмежується її роллю в південному регіоні НАТО і Туреччина готова відігравати все більшу роль у ширшій географії. Туреччина стала свідком радикальної трансформації свого становища, що створило нові можливості та потенційні проблеми на Балканах, Кавказі, у Центральній Азії та на Близькому Сході.

За словами Бжезінського [26], унікальне розташування Туреччини робить її стратегічно важливою, перетворюючи її на геополітичний центр, державу, важливість якої походить не від її сили та мотивації, а радше від її чутливого розташування та яка може заборонити доступ до територій або ресурсів важливого міжнародному гравцеві. Туреччина також має другі за чисельністю збройні сили в НАТО, які мають якісну або кількісну перевагу над своїми сусідами. Незважаючи на те, що останнім часом спостерігається похитування, її економіка та індустріалізація залишаються вражаючими порівняно з навколишніми економіками. Хоча Туреччині бракує необхідної технологічної бази, щоб стати конкурентоспроможною військовою державою, але її можна кваліфікувати як регіональну силу, з якою слід рахуватися.

Поява нових зон конфлікту в кінці холодної війни з трьох сторін Туреччини розширила роль Туреччини у світі. Поява шести незалежних мусульманських держав на її північному сході відкрила очі Туреччини на величезну територію, населену співвітчизниками-тюркомовними, давши Туреччині безпрецедентну історичну можливість використати її для політичних, економічних і психологічних здобутків. Але нова ситуація також поставила перед нею виклики, тому падіння радянської влади та її розпад стали змішаним благословенням для безпеки Туреччини. Хоча стара радянська та російська загрози безпеці Туреччини зникли, вакуум, створений цим відходом на Кавказі та в Центральній Азії, став живильним середовищем на кордонах Туреччини для потенційних ризиків і загроз регіональної безпеки через глибоку напруженість між змішаними національними групами, спірними кордонами, економічними труднощами та конкуренцією аутсайдерів за вплив.

Невдовзі стало зрозуміло, що Туреччина була однією з небагатьох держав, які мали вийти після закінчення холодної війни без відчуття посиленої безпеки. У той час як Європа після зменшення прямої російської загрози дедалі більше рухалася до створення регіональної спільноти безпеки, Туреччина все ще відчувала загрозу з боку комбінації нових загроз безпеці. Її прагнення стати глобальною державою та регіональним гравцем також призвели до переоцінки

зовнішньої та безпекової політики Туреччини. Крім того, як країна, яка надає надзвичайного значення стабільності та сталості. Туреччина завжди була чутливою до спроб змінити існуючу рівновагу в її оточенні до такої міри, що збереження поточного балансу зазвичай розглядається як частина турецької діяльності.

Розпад СРСР і переоцінка колишньої Східної Європи вплинули як на зовнішню та безпекову політику Туреччини, так і на її світогляд загалом. За подібною схемою ірано-іракські війни та війни в Перській затоці на Близькому Сході, кризи в Боснії та Герцеговині, Косово на Балканах, конфлікти навколо Нагірного Карабаху, Чечні та Абхазії на Кавказі, усі відбулися в безпосередній близькості і поставило Туреччину перед небезпекою втягнення в ці регіональні конфлікти, які не становлять безпосередньої загрози для її кордонів. Занепокоєння, які виникли через можливість створення незалежної курдської держави в Північному Іраку після війни в Перській затоці, а також наслідки конфліктів у Нагірному Карабасі, Боснії та Герцеговині та Чечні через радикалізацію етнічних груп в турецькому суспільстві призвели до виникнення тиску внутрішньої громадськості щодо проведення більш інтервенціоністської політики щодо етнічних меншин, що знаходяться поблизу Туреччини.

Обговорення нової архітектури європейської безпеки, яка може залишити Туреччину поза увагою, також може суттєво вплинути на орієнтацію Туреччини та можливі зміни в її зовнішній політиці в найближчому майбутньому.

В результаті дискусій, особливо серед європейців, щодо актуальності НАТО в новому світовому порядку та спроб рухатися до нової оборонної системи без нього, Туреччина раптово опинилася в ситуації, коли вона відчула загрозу як через триваючу невизначеність, так і її безпосереднім сусідством і тим фактом, що її західні зв'язки з безпекою, які є якорем її європейського покликання, зазнали серйозної проблеми через закінчення холодної війни, яка досі забезпечувала їй відносну безпеку та стабільність у регіоні.

Усвідомлення того, що Туреччина може опинитись перед військовими загрозами навколо себе, не маючи можливості звернутися до західної парасольки

безпеки для захисту, похитнуло самі основи турецького мислення та політики безпеки, а також необхідність переоцінити ситуацію після холодної війни. Туреччина традиційно уникає участі в регіональній політиці та конфліктах. Проте міжнародні події та еволюція внутрішньої політики Туреччини змушують її більше зосереджуватись на регіональних подіях і шукати помітного місця в міжнародній політиці та більшого авторитету на Близькому Сході та в мусульманських (тюркських) регіонах колишнього Радянського Союзу.

Туреччина вже була неминуче втягнута в нову нестабільну політику на Кавказі (Нагірний Карабах), Балканах (Боснія і Герцеговина, Косово) і Близькому Сході (Кувейт-Північний Ірак), де вона була змушена стати на визначений бік і дотримуватись активної зовнішньої політики. Усвідомлюючи руйнівні наслідки субнаціоналізму та ультранаціоналізму, Туреччина прагнула сприяти позитивним аспектам розбудови нації у своєму оточенні. Проте спроби протидіяти потворним проявам націоналізму навколо її кордонів виявилися нездійсненими. Виникло нове та поглиблене суперництво з Іраном за вплив у нових державах Центральної Азії, особливо в Азербайджані.

Якщо незалежність колишнього радянського Азербайджану стимулюватиме паралельний сепаратистський рух у північному Ірані, це може призвести до серйозного конфлікту між двома суперниками, навіть якщо Туреччина не намагатиметься його провокувати. Якщо росія вважатиме, що кроки Туреччини в регіоні ведуть до якоїсь центральноазіатської тюркської єдності, це призведе до конфронтації між Туреччиною та росією, особливо якщо росія сприйме, що Туреччина підриває її територіальну цілісність, граючи з існуючими тенденції на Північному Кавказі по відділенню від росії [27]. Нещодавні події в російському ближньому зарубіжжі (Грузії та Азербайджані) показали, що росія мала можливість перевантажити буфери, якби вирішила це зробити. Поведінка росії поблизу турецького кордону після розпаду СРСР не викликала у Туреччини особливих підозр щодо майбутніх намірів і поведінки рф.

На близькосхідному фронті Туреччина спостерігала протягом 1980-х років за нарощуванням іракського військового арсеналу, включаючи системи стратегічної зброї, хімічний і ядерний потенціал. Турецькі військові дійшли висновку, що протягом 1980-х років Туреччина перемагала кількісно та якісно переважаючим озброєнням країн, які прагнули до регіональної гегемонії, особливо Ірак та Сирію. Туреччина збільшила свій військовий бюджет ще до початку кризи в Перській затоці. У 1989 році оборонний бюджет Туреччини становив 1,7 мільярда доларів, який було збільшено до 3,4 мільярда доларів у 1990 році та 4,8 мільярда у 1991 році [28]. Крім того, суперечка Туреччини з Іраком і Сирією щодо води несе в собі небезпеку військової участі з обох сторін. Таким чином, вторгнення Іраку в Кувейт лише допомогло посилити це сприйняття, підкресливши готовність Іраку використати військові засоби для встановлення іракської гегемонії в регіоні.

Біла книга Міністерства оборони Туреччини 2022 року перераховує основні проблеми безпеки: регіональні конфлікти; етнічні конфлікти; розповсюдження зброї масового знищення; релігійний фанатизм; тероризм [29].

У ній також стверджується, що Туреччині необхідно співпрацювати як із заходом, так і зі сходом, оскільки усунення одного з цих зв'язків за рахунок іншого означало б знищення елементів, які створили Туреччину як державу та націю. Відповідно, основні національні інтереси Туреччини в XXI столітті включають:

- збереження національної та територіальної цілісності країни;
- підтримування дружніх стосунків зі своїми сусідами;
- прийняття проактивної, а не реактивної позиції у прийнятті та реалізації зовнішньополітичних рішень;
- посилення економічної потужності через розширення торгівлі, бізнесу та економічного співробітництва в межах і за межами свого регіону.

В офіційній концепції безпеки в Туреччині все ще домінують традиційні питання жорсткої безпеки, хоча іноді вкрадаються економічні, культурні та гуманітарні проблеми. Турецьке суспільство пішло далі, ніж держава, щоб

включити нові сфери у своє розуміння безпеки. Суспільство дедалі більше усвідомлювало екологічну безпеку завдяки діяльності системи “ТЕМА” щодо ерозії, зменшення рибальства в Чорного та Середземного морів, а також зростання загрози, яку відчують жителі Стамбула через збільшення танкерного руху через Босфор.

Турецький народ також став більш наполегливим щодо своїх прав на захист від стихійних лих після руйнівних землетрусів в 2023 році і явної нездатності уряду впоратися з ситуацією. Саме люди в цілому та громадянське суспільство Туреччини взяли на себе ініціативу в наданні допомоги жертвам землетрусу, тоді як уряд був неефективним і нерішучим протягом перших кількох днів катастрофи. Це підірвало імідж доброзичливої та надмірно нав’язливої держави та змусило людей об’єднатися проти загроз. Створення сотень “рятувальних груп” після землетрусів відображає цю реальність.

Завдяки зростанню активності курдського населення та наполегливості політичних ісламістів Туреччина усвідомила свою проблему ідентичності, тобто 75-річне застосування кемалістських принципів не змогло витіснити традиційне почуття прихильності у великих сегментах турецького суспільства до місця проживання, релігії та етнічної приналежності.

Незважаючи на те, що етнічні розбіжності між курдами напружували військовий та економічний потенціал Туреччини, це також, разом із нездатністю держави інтегрувати політичний іслам у систему, підірвало легітимність режиму та завадило подальшій демократизації.

Дискусії щодо енергетичної безпеки також відбуваються в Туреччині, оскільки Міністерство енергетики оцінило потребу Туреччини в природному газі в 89 мільярдів кубометрів до 2027 року, цифри, які загалом турецька громадськість вважає нереалістичними [30]. Усвідомлюючи, що навіть якщо попит досягне цих цифр, Туреччина підписала контракти на закупівлю газу в обсягах, які перевищують навіть ті оптимістичні прогнози попиту. Це, у свою чергу, змусило громадськість поставити під сумнів можливість корупції щодо різних видів енергетики. Крім того, завершення проекту “Блакитний потік” між

росією та Туреччиною, який Міністерство енергетики Туреччини оголосило головним пріоритетом, визначило напрямок турецько-російських відносин, а також відносин у Каспійському басейні.

З іншого боку, це явно посилює енергетичну залежність Туреччини від росії, яка наразі постачає 70 відсотків газу в Туреччину. Усвідомлення цього змусило турецьке суспільство поставити під сумнів надійність залежності від будь-якої окремої країни для її енергетичних потреб. Нарешті, три економічні кризи, які вразили Туреччину з листопада 2000 року, і супутні соціальні проблеми призвели до закликів з економічної та соціальної безпеки.

Очевидно, що всі ці нові питання м'якої безпеки поступово потрапляють на порядок денний турецької концептуалізації безпеки лише після того, як вони завдають значної шкоди суспільству. Хоча вони ще не потрапили в офіційні документи безпеки та аналізи, вони ставали все більш очевидними. Хтось може заперечити, що вони з'являються на офіційному порядку денному лише тоді, коли вони або сприяють зміцненню влади та безпеки країни в реалістичному сенсі, або у зв'язку з теоріями змови, як у різних аналізах високопоставлених цивільних і військових чиновників щодо кризи після 2022 року.

Закінчення холодної війни не принесло Туреччині багато мирних дивідендів. Нестабільність і конфлікти на Балканах, Кавказі, Близькому Сході та у Східному Середземномор'ї ще більше ускладнили традиційні проблеми безпеки Туреччини. Греція та Сирія були визначені як головні зовнішні загрози національній безпеці Туреччини, тоді як Робоча партія Курдистану (РПК) та ісламські фундаменталістські рухи були представлені як безпосередні внутрішні загрози (рис. 1.3). Хоча еліта турецької безпекової політики постійно ставить внутрішні виклики на перше місце у своєму порядку денному, зростання альянсів між внутрішніми та зовнішніми силами викликало занепокоєння цивільного та військового керівництва Туреччини.

Рис. 1.3. Території компактного проживання курдів

Таким чином, Туреччина намагається нейтралізувати їх, збільшуючи свою силу стримування та вступаючи в нові союзи, наприклад, з Ізраїлем. У той час як у зовнішній та безпековій політиці Туреччини під час холодної війни домінувало місце країни на європейській периферії та її роль у стримуванні Радянського Союзу, у 1990-х роках відбулися значні зміни в її можливостях і стратегічному охопленні. Це відображено в розширеній концепції простору безпеки, і ця зміна фундаментально впливає на поточну дискусію про безпеку. Зростання турецького націоналізму внаслідок зростання етнічності та відцентрових сил у світовій політиці призвело до більшої уваги до питань суверенітету в Туреччині та до того, що турки почали енергійно захищати свої інтереси за кордоном.

Нещодавні приклади збільшення інтересу Туреччини за кордоном включають захист добробуту османських нащадків на Балканах, спроби більш активної дипломатії на Кавказі тощо. Ми також спостерігаємо зростаючу роль і вплив громадської думки на мінливі проблеми безпеки країни. Через внутрішній і зовнішній тиск турецький дискурс безпеки зараз поширюється на ширше коло акторів, ніж кілька років тому, включаючи засоби масової інформації та громадську думку, яка своєю націоналістичною риторикою неминуче спотворює уявлення про зовнішні та внутрішні загрози, що стоять перед країною.

Незважаючи на те, що турецька безпекова політика стала більш широкомасштабною та наполегливою, демонструючи бажання та здатність діяти рішуче у власних інтересах, вона постійно віддає перевагу багатостороннім підходам до питань регіональної безпеки. Оскільки місце Туреччини в нових механізмах європейської безпеки залишається неоднозначним, двосторонні відносини безпеки зі США, зв'язок Туреччини з НАТО та її нове співробітництво з Ізраїлем, набули нового резонансу серед турецької еліти.

Делікатне геостратегічне положення Туреччини означає, що проблеми національної безпеки завжди були не менш важливими для зовнішньополітичних міркувань. Критичним елементом цих занепокоєнь була близькість Туреччини до колишнього Радянського Союзу та традиційна недовіра до нього. Крім того, той факт, що Туреччина має кордони з Балканами та Близьким Сходом, робить Туреччину дуже чутливою до змін як у міжнародному, так і в регіональному політичному балансі. Ця вразливість ще більше зросла з 1990 року, коли 13 із 16 найімовірніших загроз безпеці, визначених НАТО в північноатлантичному регіоні, знаходяться поблизу Туреччини.

На відношення Туреччини до безпекової політики впливає її досвід іноземного втручання на свої території та економічної залежності. Після Ататюрка у зовнішніх відносинах Туреччини домінувала турбота про незалежність і суверенітет. Незважаючи на те, що радянська загроза переконала Туреччину відійти від позиції Ататюрка без зобов'язань і шукати військово-політичних альянсів, вона все ще чутлива до будь-яких реальних чи прихованих зазіхань на її суверенітет [30].

Розташування Туреччини на перетині Заходу та Сходу також призвело до кризи національної та міжнародної ідентичності. Схильність кемалістського правлячого класу шукати натхнення на Заході не відчужила культурну та релігійну приналежність широкої громадськості до ісламського світу. По мірі того, як Туреччина йде в XXI століття, питання релігії та секуляризму, з одного боку, і пов'язані з цим питання етнічної приналежності, національності та територіальної держави, з іншого, виходять на перший план.

Хоча старі уявлення про самооцінку правлячого класу як частини сучасної, європейсько орієнтованої, світської Туреччини, яка розташовується майже виключно на території Анатолії, зазнають дедалі більших викликів як з боку лівих, так і релігійних правих, спадщина турецької держави та націоналізму, втіленого в правлячій еліті з твердою відданістю принципам Кемалізму, все ще сильно впливає на внутрішню та зовнішню політику Туреччини. Незважаючи на появу, здавалося б, однорідного турецькомовного, традиційно сунітсько-мусульманського суспільства в межах кордонів Туреччини, очевидна невдача кемалістської спроби гомогенізувати Туреччину, засновану на мові більшості та західних ідеалах, продовжує переслідувати національні меншини турецької держави, оскільки еліта все ще відмовляється визнавати етнічний та структурний плюралізм [25].

Виходячи з вище описаних міркувань, зрозуміло, що нинішня концепція безпеки, як її розуміє офіційна Туреччина, охоплює не лише питання військової політики, але й ширшу економічну та політичну політику, оскільки загрози безпеці не завжди мають військовий характер. У такому середовищі, окрім збереження цілісності та оборони території, з'являються нові сфери забезпечення турецької національної безпеки, такі як:

- сприяння колективній обороні та операціям із врегулювання криз (підтримання миру, гуманітарна інтервенція тощо);
- запобігання розповсюдженню зброї масового ураження;
- порушення потоку життєво важливих ресурсів;
- неконтрольоване переміщення великої кількості людей;
- ризики кібервійни;
- підтримка з роззброєння;
- боротьба з асиметричними загрозами (тероризмом, саботажем та організованою злочинністю);
- пом'якшення соціально-економічної нерівності.

Вище наведені сфери увійшли до турецької концепції безпеки у XXI столітті.

Висновки до 1 розділу

1. Встановлено, що безпекова політика Туреччини ґрунтується на отриманому досвіді державотворення ще з часів Османської імперії. Формування держави відбувалось за несприятливих зовнішньополітичних викликів, оскільки Туреччина знаходиться на перетині Західного і Східного світу. Країна увібрала в себе як частину західної моделі державотворення (демократія, світська держава) так і риси притаманні східній моделі (переважно сунітсько-мусульманське населення). Також, в Туреччині домінує севрська фобія, що суть якої полягає у твердженні щодо постійної загрози державності від зовнішніх і внутрішніх викликів. В культурі населення домінує скептицизм щодо надійності міждержавних союзів і дипломатичних шляхів вирішення безпекових питань. В основному робиться наголос на виключно внутрішню протидію зовнішнім загрозам та викликам.

2. Враховуючи багатонаціональний склад турецького населення, етнорелігійний фактор має суттєвий вплив на формування безпекової політики Туреччини. Значний процент курського населення в східній частини країни неодноразово використовувався противниками Туреччини для актуалізації внутрішніх та зовнішніх викликів. Окремий деструктивний вплив має релігійний чинник, оскільки Туреччина межує з країнами Близького Сходу, де розвинутий мусульманський радикалізм. Також, необхідно враховувати, що Туреччина має складні міждержавні відносини практично з усіма країнами, які з нею межують, чи які свого часу входили до складу Османської імперії. Географічний фактор теж вносить суттєві корективи у безпекову політику країни, оскільки Туреччина контролює ключові протоки між Чорним та Середземноморським морями, а також розташовується одночасно на двох континентах (Європейському та Азійському), що створює ряд безпекових викликів, таких як міграція населення, організована злочинність, наркоторговлі та інше.

3. Глибокі військові традиції дозволили силовим структурам країни зайняти особливе місце в суспільстві. Військовий компонент не лише за функціональним призначенням зобов'язаний здійснювати збройних захист території Туреччини, а й в культурній та політичній площині володіє привілейованим статусом у формуванні безпекової політики незважаючи на внутрішньополітичну ситуації в країні. Перебування країни в ряді міждержавних військово-економічних блоків не сприймається як панацея від зовнішнього втручання, а лише розглядається як додатковий силовий чинник, який не вимагає зосередження значних сил для забезпечення безпеки країни.

РОЗДІЛ 2.

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ З 2014 РОКУ ПО ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС

Безпекові виклики довкола Туреччини впливають на формування економічної та безпекової моделі країни. На сьогоднішній час, Туреччина ефективно використовує своє економічне положення на перетині Західного і Східного світу. Враховуючи економічні санкції, які були накладені на РФ після анексії Автономної республіки Крим, Туреччина вдало використовує свою територію в якості альтернативного маршруту постачання енергоносіїв з Близького Сходу до ЄС. Також, з метою проєкції сили у регіонах світу, що становлять національний інтерес для Туреччини, активно використовується військово-морські сили республіки. Саме турецький флот дозволяє здійснювати силові операції на значних відстанях від материкової Туреччини. Крім того, країна активно розвиває ідеологічну основу для легітимізації своїх національних інтересів. З цією метою вище керівництво Туреччини розвиває політичний проєкт “пантюркізму”, який з часом розширився до “пантуранізму”. Враховуючи вище описане, постає питання щодо дослідження економічних, військових та ідеологічних основ безпекової політики Туреччини на сучасному етапі розвитку країни.

2.1. Паливно-енергетичний комплекс Туреччини, як чинник впливу на формування її безпекової політики

Економіка Туреччини є шостою найбільшою економікою Європи і має велику різноманітність природних ресурсів, хоча лише деякі з них залягають у великих обсягах. Крім Ірану, Туреччина є єдиною країною серед своїх сусідів, що має значні запаси вугілля. У той же час Туреччина, як і раніше, сильно залежить від імпорту нафти і газу. Також динамічне економічне зростання та зростання чисельності населення за останні два десятиліття призвели до

підвищення попиту на енергоносії, тому з початку XXI століття економіка Туреччини збільшилася майже вдвічі, а потреба в енергоресурсах зросли на 166%. Туреччина за динамікою цього показника знаходиться на другому місці у світі після Китаю. У 2023 році потреби Туреччини у первинних енергоресурсах становили 163 млн. т., тоді як власне виробництво становило 47 млн. т. Цей попит призвів до збільшення залежності від імпорту вуглеводнів у країну. Для того, щоб уповільнити темпи зростання імпорту, Туреччина робить кроки щодо розширення використання внутрішніх джерел енергії (включаючи відновлювані джерела енергії (ВДЕ), ядерну енергію та вугілля) та зниження цін на енергоносії [31].

Завдяки цій енергетичній політиці за останнє десятиліття в Туреччині відбулася значна диверсифікація енергетичного балансу, а саме, виробництво електроенергії з ВДЕ збільшилося втричі, а введення в експлуатацію першої в Туреччині атомної електростанції в майбутньому дозволить ще більше диверсифікувати паливний баланс країни. Тим не менш, викопні види палива, як і раніше, є рушійною силою економіки Туреччини.

Реалізацією політики президента Реджепа Таїпа Ердогана в галузі енергетики займається Міністерство енергетики та природних ресурсів, яке з 2018 року очолює Фатіх Донмез. У складі Міністерства здійснюють свою діяльність п'ять директоратів: з енергетики, з гірничих робіт, з нафти, з відновлюваної енергетики, з зовнішніх зв'язків. Під контролем Міністерства знаходяться: Турецьке агентство з атомної енергії (ТАЕК), Національний науково-дослідний інститут з вивчення бору (BOREN) (Туреччина має 73% світових запасів бору), Державний регулюючий орган контролю електроенергетичного та газового ринку Туреччини (EMRA), а також ряд великих державних компаній, серед яких нафтогазові [32].

Енергетична дипломатія Ердогана на сьогоднішній день має наступні цілі: стати регіональним енергетичним хабом – спеціалізованим розподільчим центром, який розділяє один енергетичний маршрут на два і більше, а не просто країною-транзитером енергоносіїв (якою є зараз);

максимально диверсифікувати постачання енергоресурсів та їх маршрути;
забезпечити енергетичну безпеку країни та знизити імпортозалежність;
розвинути власне виробництво електроенергії з альтернативних джерел;
посилити своє становище в енергопостачанні ЄС;
підвищити енергоефективність та доступність електроенергії для споживачів.

Для того, щоб реалізувати стратегічний план щодо зміцнення енергонезалежності, Туреччина з одного боку нарощує виробництво та споживання традиційних енергоресурсів, а з іншого боку, впроваджує заходи щодо досягнення “безвуглецевої економіки”.

Станом на 2024 рік у Туреччині більше половини (56%) електроенергії виробляється на викопному паливі, при цьому основний внесок вносять вугілля (35%) та газ (21%). Частка низьковуглецевого вироблення електроенергії дещо менша і становить майже 42% від загального обсягу виробленої електроенергії. Цей чистий енергетичний баланс включає значний внесок гідроенергетики (20%), вітрової генерації (майже 11%), сонячної енергії (6%), геотермальної енергії (близько 3%) і біопалива (близько 3%) [33].

Структура вироблення електроенергії в Туреччині в 2024 році представлена на рис. 2.1.

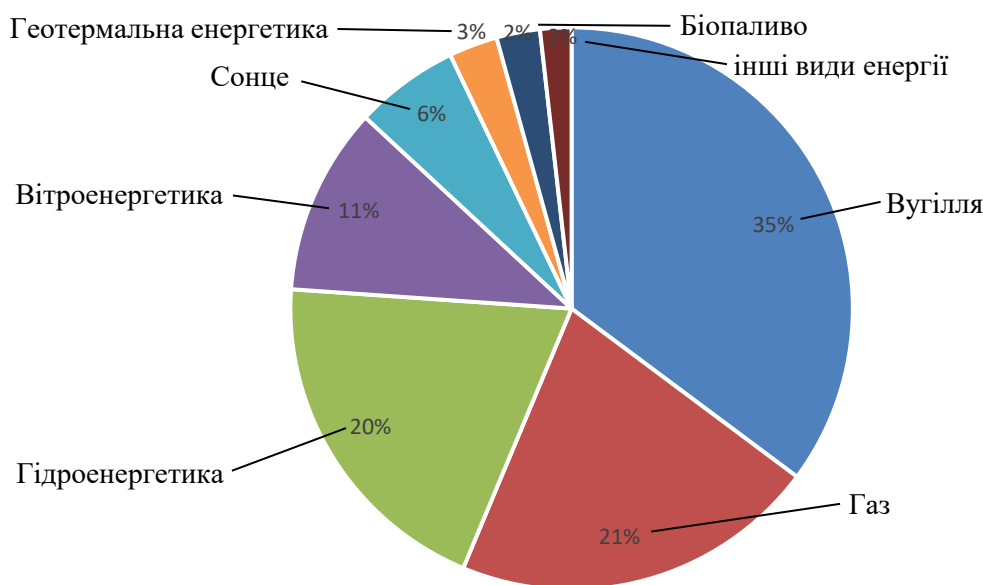

Рис. 2.1. Структура вироблення електроенергії у Туреччині 2024 року

Вуглеводні займають основну частину в первинному енергетичному споживанні Туреччини. Потреби Республіки на вуглеводневому сировину зростають і забезпечуються, переважно, імпортом. Значний потенціал у транспортуванні, як на внутрішній ринок, так і в країни Європи дав поштовх на початку 2010-х років до розвитку трубопровідної (нафто- та газотранспортної) мережі по всій території країни, а також збільшення обсягів транзиту вуглеводнів до країн Південної Європи, Прикаспійських держав, країн Близького Сходу через свою країну.

2.1.1. Стан і перспективи розвитку нафтової промисловості

У 2022 році Туреччина імпортувала 42,4 млн. т. сирої нафти. Крім того, країна здійснює й імпорт нафтопродуктів, обсяг який досяг 17,7 млн. т. Головними експортерами нафти до Туреччини є РФ, Казахстан, Ірак, Саудівська Аравія та Кувейт (до 2018 року основним постачальником був Іран). Нині у республіці функціонують п'ять нафтопереробних підприємств, що розміщуються у містах Ізмір (забезпечує 25 % потреби країни), Ізміт, Кириккале і Батмане. Загальна протяжність нафтопроводів становить 3045 км. У Туреччині функціонують два міжнародні трубопроводи. Так, трубопровід “Баку – Тбілісі – Джейхан” було запущено у 2006 році, а у 2021 році нафтопроводом пройшло близько 358 млн. т. нафти, з яких 229 млн. т. було реекспортовано на танкерах на світові ринки. Пізніше до проекту приєдналися Казахстан та Туркменістан. Іншим міжнародним нафтопроводом є коридор “Кіркук – Джейхан”, який зв'язує Туреччину з Іраком. Проблема малоефективного використання трубопроводу полягає у його розташуванні в неспокійному регіоні та у зношеності інфраструктури [34]. У 2021 році власні запаси нафти оцінювалися в 366 млн. барелів, основна частина зі 120 свердловин зосереджена на Південному Сході Туреччини. У 2020 році було відкрито гігантське родовище Сакар'я у Чорному морі (320 млрд. м³). Планується, що видобуток на родовищі розпочнеться у 2026 році.

Крім перекачування нафти трубопроводами, Туреччина активно імпортує нафту і нафтопродукти залізничним транспортом у цистернах чи нафтоналивних танкерах морем.

2.1.2. Стан і перспективи розвитку електроенергетичної промисловості

З початку 1980-х природний газ став основним видом палива в енергетичному балансі Туреччини поряд з вугіллям і нафтою. У 2023 році на частку природного газу припало 21,1% від загального обсягу виробництва електроенергії, що є другим за величиною джерелом після вугілля. Проте частка природного газу у виробництві електроенергії у 2023 році знизилася на 29% порівняно з 2009 роком, оскільки виробництво вугілля та відновлюваних джерел енергії збільшилося, тоді як обсяг природного газу останніми роками скоротився.

Туреччина через її вкрай вдале географічне положення між Європою та Азією активно прагне стати країною – транзитером газу.

Територією країни проходять такі газопроводи:

трансбалканський газопровід (з РФ до Туреччини через Україну, Молдову, Румунію, Болгарію) проектною потужністю 15,8 млрд. м³ газу на рік. У результаті підписаної в 1997 році Угоди між Туреччиною та Туркменістаном розпочато реалізацію проекту магістрального газопроводу (Туркменістан – Іран – Туреччина – Європа). На сьогоднішній день, постачання газу трубопроводом йдуть виключно з Ірану;

газопровід “Блакитний потік” є першим морським газопроводом із РФ до Туреччини, експлуатація його розпочалася у 2003 році, пропускна потужність трубопроводу становить близько 16 млрд. м³ газу на рік;

південно-кавказький газопровід (Баку – Тбілісі – Ерзурум) розпочав постачання газу до Туреччини у 2007 році, проектна потужність газопроводу становить 16 млрд. м³ газу на рік;

трананаталійський газопровід, що проходить по всій території Туреччини і з'єднує Південно-Кавказький газопровід із Трансадриатичним газопроводом у західній частині країни. Експлуатуючись із 2018 року, дозволяє пропускати 16 млрд. м³ газу на рік;

газопровід “Турецький потік” – другий після “Блакитного потоку” морський трубопровід природного газу з рф, введений в експлуатацію у 2020 році. Щорічний обсяг постачання газу з рф до Туреччини за двома нитками газопроводу може перевищувати 31 млрд. м³ [35].

Великий транзит природного газу до Туреччини йде з Азербайджану (11,1 млрд. м³), Алжиру (5,7 млрд. м³), Ірану (5,1 млрд. м³), Катару (3,1 млрд. м³), США (2,8 млрд. м³), Нігерії (1,8 млрд. м³). Частина природного газу, що надходить, Туреччина залишає у себе, а частину транзитом переправляє до країн ЄС і Близького сходу.

Завдяки розвитку газотранспортної інфраструктури Туреччина поступово посилює свою роль на світовому енергетичному ринку.

Маючи своїм сусідом країну з величезними запасами вуглеводнів, Туреччині зручно здійснювати основні поставки природного газу з рф. З огляду на складну геополітичну ситуацію президент Реджеп Таїп Ердоган намагається вести збалансовану енергетичну зовнішню політику з країнами ЄС з одного боку і, водночас, з рф, з іншого боку. На тлі відносин Євросоюзу, що змінилися, зв'язки Туреччини і росії продовжують зміцнюватися. Збільшення попиту на імпорتنі енергетичні ресурси та географічна близькість до енергетичної держави – росії стали міцною основою довгострокового співробітництва двох країн у сфері паливно-енергетичного комплексу. Підписано цілу низку угод щодо різних проектів – від будівництва нафто- та газопроводів до атомних станцій. Це повною мірою може стати можливістю перетворення Туреччини на газовий хаб транспортного коридору поставок вуглеводнів у країни Південної Європи та призвести до зміцнення соціально-економічного стану країни. Зважаючи на відсутність у східній Австрії газового розподільчого центру та блокування Єврокомісією придбання “газпромом” п'ятдесяти відсотків австрійської газової

біржі Central European Gas Hub інтереси росії та Туреччини знаходять все більше точок дотику. Російсько-турецьке співробітництво у газовій сфері може сприяти створенню потужного розподільчого центру у Південно-Східній Європі. Туреччина останніми роками поставила перед собою важливе завдання – перетворитися з країни транзитера на регіональний газовий хаб.

Заборона у 2021-2022 роках Євросоюзом імпорту нафти та природного газу з РФ викликала економічну кризу в країнах Європи, внаслідок чого ціна на природний газ та нафтопродукти різко зросла. Ця енергетична криза не оминула і Туреччину, ціна газу на турецькому ринку піднялася вище 180 доларів США за 1000 кубічних метрів наприкінці 2020 року, а вже на початку 2022 року досягла 600-700 доларів США за 1000 кубічних метрів. Зростання цін на природний газ та нафтопродукти викликали у Туреччині найвищу за останні 20 років інфляцію, турецька ліра впала до найнижчого рівня в історії. Ситуація ускладнилася ще й тим, що криза вибухнула напередодні президентських виборів у 2023 року, що суттєво ускладнило переобрання на посаді президента країни Р. Ердогана [36].

Непроста ситуація викликала у турецького керівництва необхідність вжиття всіх можливих заходів щодо диверсифікації постачання нафти та газу, щоб знизити свою залежність від РФ та Ірану. З цією метою Туреччина прискорила реалізацію планів з постачання природного газу у 2026 році з родовища Сакар'я підводними трубопроводами до переробного терміналу Філіос.

У пошуку нових родовищ вуглеводнів основний акцент зроблено на розвідку шельфу Середземного та Чорного морів. Використання відкритих та перспективних родовищ вуглеводнів дозволить, на думку Турецького уряду, суттєво знизити залежність країни від зовнішніх поставок природних ресурсів. У 2020 році після успішних геологорозвідувальних робіт на шельфі в Чорному морі відкрито родовище Сакар'я з передбачуваними запасами 320 млрд. м³ природного газу. Освоєння шельфу в Середземному морі з метою проведення розвідок та подальшої експлуатації бурових установок стикається з проблемами, пов'язаними з нерегульованими територіальними суперечками Туреччини з

Грецією та Кіпром. Громадянська війна у Сирії також внесла свої ризики перспективам реалізації турецьких проектів у східній частині Середземного моря. Подальший розвиток енергетичного потенціалу Туреччини повною мірою залежить від врегулювання територіальних суперечок у цих країнах (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Система газопроводів Туреччини

Оцінюючи залежність імпорту природного газу з росії, Туреччина спрямовує свої зусилля на розширення інфраструктури та диверсифікацію джерел імпорту природного газу, як трубопроводами, так і зрідженого природного газу (ЗПГ). Тенденція до зниження залежності від природного газу у виробництві електроенергії відповідає Дванадцятому плану розвитку Туреччини на 2024-2028 роки, який спрямований на підвищення безпеки постачання природного газу. З цією метою президент країни поставив перед урядом за мету знизити залежність країни від імпорту енергоносіїв та замінити імпортований газ джерелами енергії вітчизняного виробництва, такими як вугілля та відновлювані джерела. У рамках своїх зусиль щодо зниження залежності від імпорту Туреччина протягом останніх двох десятиліть проводила лібералізацію газового

ринку, зокрема, шляхом дерегулювання оптової торгівлі та цін на ЗПГ, виділення державного системного оператора та створення торгової платформи, ці процеси продовжуються і досі [37].

Згідно з програмою уряду Туреччини щодо диверсифікації постачання енергоресурсів на територію, республіка активно розвиває закупівлі ЗПГ. Частка ЗПГ у загальному імпорті газу зросла з 15% у 2011 році до 42% до 2023 року. Інвестиції в ЗПГ та підземне зберігання природного газу вважаються пріоритетними у підвищенні енергетичної безпеки Туреччини. У той же час, швидка заміна трубопроводного газу на ЗПГ в даний час неможлива, оскільки Туреччина все ще має обмежені можливості щодо регазифікації, а національна компанія BOTAS (державна нафтогазопровідна та торгова компанія) не має достатньо великих потужностей для зберігання газу, особливо у піковий зимовий сезон.

У 2021 році Туреччиною було ратифіковано Паризьку угоду щодо клімату. У “Декларації про боротьбу зі зміною клімату” передбачено скорочення двоокису вуглецю на 21% до 2030 року, а до 2053 року досягти нульової емісії вуглекислого газу. Національний план дій у галузі енергоефективності передбачає фінансування обсягом 11 млрд. доларів США. Згідно з планом, до 2026 року планується зменшення споживання первинної енергії на 14% за рахунок централізованого теплопостачання будівель, збільшення використання енергії ВДЕ, зменшення втрат під час передачі електроенергії на 15%.

Туреччина має величезний потенціал у галузі “зеленої” енергетики через географічні та кліматичні особливості країни. Відповідно до Національної енергетичної політики, прийнятої у 2017 році, збільшення використання ВДЕ є одним із пріоритетів. Туреччина посідає п’яте місце у Європі та дванадцяте місце у світі за встановленою потужністю ВДЕ.

За останнє десятиліття у Туреччині спостерігалось значне зростання використання відновлюваних джерел енергії. Зокрема, з початку 2020-х років обсяги виробництва електроенергії з відновлюваних джерел зросли майже втричі, а його частка в загальному обсязі виробництва електроенергії досягла

44% у 2019 році. Туреччина має намір продовжувати сприяти розширенню використання відновлюваних джерел енергії та в період 2017-2027 років введе в експлуатацію по 10 гігават сонячної та вітрової генерації. Відповідно до прогнозів, до 2027 року уряд очікує, що 61% додаткових потужностей забезпечуватиметься за рахунок відновлюваних джерел.

Туреччина має відносно великий геотермальний потенціал (7 місце у світі). Потужність геотермальних джерел становить 35000 МВт, 78% з яких розташовані в Західній Анатолії, 90% геотермальних ресурсів мають низьку та середню температуру, тому використовуються безпосередньо для опалення та туристичних геотермальних об'єктів, гарячі джерела задіяні у виробленні електроенергії. За темпами зростання геотермальної енергії Туреччина посідає друге місце у світі. У 2023 році налічувалося 63 геотермальні електростанції загальною встановленою потужністю 1624 МВт.

Гідротехнічний потенціал Туреччини становить 443 млрд. кВт/год, це 20% встановленої потужності енергетичного комплексу країни. Електроенергію виробляють 708 гідроелектростанцій (ГЕС) загальною встановленою потужністю 31336 МВт, розміщених на річках Тигр, Єфрат, Єшилирмак, Кизилирмак, Сакар'я. У країні продовжується будівництво нових гідроелектростанцій (ГЕС).

Вітроенергетика Туреччини це напрямок “зеленої” енергетики, що найбільш динамічно розвивається. У 2023 році налічувалося 285 вітроелектростанцій (ВЕС) загальною встановленою потужністю 9559 МВт, розташованих в Егейському та Середземному морях [38].

Загальне виробництво 676 сонячних електростанцій (СЕС) становить 1527 кВт ч/м² на рік, загальна встановлена потужність панелей досягає 7325 МВт. Туреччина посідає друге місце після Китаю за обсягом виробництва сонячної енергії.

Крім активного використання ВДЕ, Туреччина зробила впевнений крок у бік розвитку атомної енергетики, так у 2010 році між РФ та Туреччиною було підписано двосторонню угоду про будівництво першої в Туреччині атомної

станції “Аккую”. Згідно з планами Турецької Республіки, чотири реактори атомної електростанції (АЕС) потужністю 4800 МВт зможуть забезпечити 10% потреби країни в електроенергії. Запуск першого реактора АЕС “Аккую” було здійснено у 2023 році.

2.1.3. Стан і перспективи розвитку вугільної промисловості

Для досягнення мети зниження залежності від імпортованих видів палива при виробництві електроенергії керівництво Турецької Республіки не залишає спроб у пошуку нових запасів вуглеводнів. Буре вугілля, зокрема, є пріоритетною областю для розвитку, в основному для використання у виробництві електроенергії. Таким чином, з метою задоволення зростаючого попиту на енергію у зв'язку з індустріалізацією та зростанням населення уряд активізував зусилля щодо пошуку нових родовищ вугілля та прискорення розробки існуючих шахт.

Прагнучи збільшити виробництво, Туреччина зробила деякі заходи для розвитку вугільної галузі, які передбачають приватизацію вугільних надр країни, право на видобуток вугілля надається за умови будівництва поряд з ділянкою видобутку вугілля теплоелектростанції, у якій державний постачальник електроенергії EUAS зобов'язаний закуповувати електроенергію на певний термін за встановленим тарифом [39-40].

Підсумовуючи вище сказане, маючи зручне географічне та кліматичне розташування, в тому числі, сусідство з державами, що мають найбільші запаси вуглеводнів у світі, Туреччина успішно реалізує прийняту енергетичну стратегію перетворення країни імпортера вуглеводнів на країну – розподільника первинної енергії – нафти та природного газу.

Туреччина продовжує розробляти проекти з освоєння власних родовищ природного газу на шельфах Чорного та Середземного морів, збільшує частку виробництва енергії з альтернативних джерел, включаючи відновлювані джерела

енергії. Існуючі геополітичні проблеми сприяють розвитку тісних взаємоприйнятних зв'язків у енергетичній сфері між рф та Туреччиною.

2.2. Роль військово-морських сил Туреччини у забезпеченні безпекової політики країни

Серед усіх видів збройних сил ВМС традиційно відіграЮТЬ особливу роль у представленні інтересів країни у безпековій політиці Туреччини. З давніх-давен прибуття ескадри, або навіть окремого корабля, могло заспокоїти хвилювання в відвідуваній країні, забезпечити не тільки подання прапора, але й просування інтересів візитера, не кажучи вже про те, що підтримка заморської території, що знаходиться на видаленні, або дружнього режиму неможлива без забезпечення його постачання морем [41]. Морська торгівля, видобуток біологічних ресурсів та вуглеводнів (найчастіше, на спірних територіях) також вимагають підтримки боєздатного флоту. Спробуємо простежити, як змінювалася роль та можливості турецького флоту щодо виконання подібних завдань та який їхній стан сьогодні.

Перші зміни ролі турецького флоту відбулися після 1964 року, коли перед Туреччиною постала кіпрська проблема. Після кривавих подій грудня 1963 року турецька РНБО ухвалила рішення про вторгнення на Кіпр, проте від цих планів довелося відмовитися під тиском США. Була, проте, й інша причина такої відмови. У Туреччини просто не було необхідного військово-морського інструментарію для великої десантної операції – десантні кораблі в потрібній кількості, морська піхота, підрозділи спеціального призначення та ін. Їх створенням Турецька Республіка перейнялася в наступному десятилітті. Таким чином, завдання, що виникли на зовнішній арені перед державою, спонукали до посилення флоту [42].

Через десять років, коли криза на острові знову загострилася, флот був готовий до вторгнення, і, незважаючи на втрату від “дружнього вогню” одного з есмінців, зміг у ході Кіпрської операції 1974 року виконати свої головні завдання

– висадити десант, забезпечити йому вогневу підтримку і перекинути додаткові війська. Вперше за багато років військово-морські сили (ВМС) Туреччини прямо сприяли вирішенню безпекового завдання та були використані як експедиційний інструмент, здатний проектувати силу на узбережжі.

У наступні роки до основних потенційних противників для Туреччини крім СРСР увійшла Греція через зіткнення в Егейському морі, де загострилися суперечності між країнами, пов'язані з морськими кордонами, розмежуванням континентального шельфу і розвідкою родовищ вуглеводнів. Серед важливих завдань флоту постала задача із демонстрації своєму потенційному противнику сили, готовності забезпечити проведення морських геологорозвідувальних робіт та недоторканність своїх кордонів (як вони розуміються турецькою стороною) у районі островів Егейського моря. Пов'язані з цим кризи загострювалися у 1976 і 1987 роках, а 1996 році Туреччина та Греція перебували за крок від початку бойових дій через суперечки про безлюдний острів Іммія (Кардак). Зрештою криза в Іммії вирішилася за допомогою американського посередництва після того, як спецназівці, які висадилися з фрегата *Yavuz*, встановили на острові турецький прапор.

Таким чином, з другої половини 1970-х років завдання, що ставились перед ВМС Туреччини, стали значною мірою змінюватися від суто оборонних та пасивних на більш активні, пов'язані з необхідністю утверджувати власні інтереси Анкари на зовнішньополітичній арені [43].

Такі зміни вимагали як модернізації корабельного складу, зокрема закупівлі сучасних підводних човнів, фрегатів, ракетних катерів та подальшої їх побудови на власних верфях, а також зміни системи базування. Створене в 1976 році командування десантного флоту та морської піхоти були розгорнуті в Ізмірі та Фоче, тобто в Егейському морі. Виходячи з нових завдань було обрано і місце для нової військово-морської бази, побудованої в Аксазі у другій половині 1980-х – на початку 1990-х років на стику Егейського та Середземного морів, за 45 км від північного краю острова Родос. У свою чергу збільшення можливостей флоту за рахунок нових бойових одиниць, сучасного озброєння та радіоелектроніки

спричинило у 1990-2000-х роках не тільки більш повноцінну інтеграцію ВМС Туреччини у військово-морські структури НАТО і участь у міжнародних військово-морських операціях, а й розширення географії його дій, спочатку в рамках Середземного моря, а потім і за його межами – у Червоному та Аравійському морях [44].

Як було показано вище, з 1970-х років та до 2010-х років міць турецьких ВМС значно зростає. Одночасно з цим помітно змінилася і безпекова політика Анкари, інтереси якої та спроби їх утвердити значно вийшли за межі самої держави.

У прийнятій у 2015 році “Стратегії військово-морських сил Туреччини” декларуються такі поставлені перед ними завдання:

1. Стимування загроз із моря, досягнення перемоги у разі можливої війни спільно з іншими видами збройних сил;
2. Захист суверенних прав та інтересів Турецької Республіки у морях;
3. Забезпечення безпеки морів і морських транспортних шляхів, що оточують країну, де інтенсивно здійснюється морська торгівля Туреччини;
4. Забезпечення оборони Турецької Республіки Північного Кіпру та захист її морських прав та інтересів;
5. Надання сприяння компетентним органам у межах законодавства;
6. Сприяння створенню стабільного поясу безпеки у безпосередній близькості від Туреччини та досягненню глобального миру та стабільності;
7. Підтримка безпекової політики Туреччини та завдань її оборонної промисловості;
8. Підтримка морської стратегії НАТО;
9. Підтримання та розвиток ефективних військово-морських сил, здатних виконувати всі завдання, які можуть бути покладені на них у передбачуваній обстановці.

Незважаючи на те, що підтримка безпекової політики виділена в окремий пункт, багато інших вищезазначених завдань також так чи інакше пов’язані із

безпековою політикою держави. Зрозуміло, виникли вони з дати прийняття “Стратегії”, а формувалися поступово.

З 1990-х років бойові кораблі ВМС Туреччини беруть активну участь у різних міжнародних миротворчих місіях та операціях з виконання резолюцій організації об’єднаних націй (ООН), недопущення поставок озброєння до тих чи інших країн, забезпечення безпеки судноплавства тощо.

Так, наприклад, з 1992 по 1996 роки турецькі бойові кораблі брали участь у тривалій блокаді узбережжя колишньої Югославії у рамках операцій Maritime Guard та Sharp Guard. За даними турецької преси за цей період у них взяли участь 18 бойових кораблів, 2 підводні човни, 4 танкери.

У 1993 році у рамках миротворчої операції UNOSOM II флот забезпечив розгортання першого з часів Корейської війни турецького військового контингенту за кордоном. Десантним кораблем Ertuğrul та плавбазою Derya у супроводі фрегата Fatih у Сомалі було доставлено угруповання чисельністю близько 300 осіб на основі посиленої механізованої роти з бронетехнікою.

У Балканському регіоні після закінчення холодної війни Туреччина активно налагоджувала відносини з Албанією, уклавши з нею в 1992 році угоду про військове співробітництво, що включала допомогу в реконструкції військово-морської бази Паша-Ліман в обмін на можливість її використання ВМС Туреччини. Пізніше, у квітні 1997 року під час цивільних заворушень в Албанії, в рамках міжнародної операції Alba близько 250 солдатів з технікою було перекинуто в порт Дуррес десантними кораблями Ertuğrul і Karamürselbey під ескортом фрегатів Yavuz і Trakya, а пізніше пошкоджену після заворушень базу в Паша-Ліман знову ремонтували за турецький рахунок [45].

Як країна НАТО Туреччина також взяла участь у розпочатій у 2001 році, як відповідь на теракти 11 вересня операції Active Endeavour, що проводилася в Середземному морі для забезпечення безпеки та протидії тероризму, а також обороту призначених для нього матеріалів (з 2016 року їй на зміну прийшла операція Sea Guardian). Фактично для виконання поставлених завдань залучалася існуюча з 2001 року постійна військово-морська група НАТО STANAVFORMED

(пізніше перейменована на SNMG-2), до якої від Туреччини входив один із її фрегатів. Подібно Анкара забезпечувала свою участь і в інших військово-морських операціях під егідою НАТО, наприклад, в Unified Protector, в рамках якої в 2011 році здійснювалася блокада Лівії, де ВМС Туреччини були представлені досить великою групою кораблів з чотирьох фрегатів, підводного човна і судна постачання.

У Чорному морі з 2001 року діяла міжнародна військово-морська група BLACKSEAFOR, створення якої було ініційовано Туреччиною. Однак цей формат практично перестав існувати після російсько-грузинської війни та подій у Криму. У 2014 році росія офіційно вийшла з нього після того, як у Сирії турецькими військово-повітряними силами (ВПС) було збито російський літак Су-24М, а в 2023 році вийшла з нього і Україна. Продовжує існувати формат операції Black Sea Harmony, запущеної Туреччиною в 2004 році і спрямованої на безпеку в Чорному морі, проте участь у ній інших головних чорноморських країн зі зрозумілих причин зараз неможлива. Примітно також будівництво військово-морської бази у Сюрмені, поряд із Трабзоном.

Окремо варто відзначити зусилля турецького флоту у боротьбі з піратством у районі Африканського рогу. Зростання кількості нападів на торгові судна у 2008 році призвело до відправлення до цього регіону різних національних та багатонаціональних корабельних груп. У жовтні 2008 року пірати Сомалі захопили турецьке судно Yasa Neslihan, після чого до берегів Сомалі був відправлений фрегат Gökova. У листопаді 2008 року пірати захопили турецький танкер Karagöl, а в грудні суховантажне судно Bosphorus Prodigy (всі судна в результаті були звільнені за викуп). Після цього на підставі рішення парламенту ВМС Туреччини підключилися до міжнародної операції, щорічно відправляючи один фрегат для участі в об'єднаній оперативній групі CTF-151, створеної спеціально для боротьби з піратством і чинної в рамках багатонаціональних Об'єднаних військово-морських сил (Combined Maritime Forces). CTF-151 діє досі, і турецькі адмірали за цей час сім разів ставали командувачами цієї групи. Для участі в ній Туреччиною направляються фрегати

типу Gabua (колишні американські фрегати типу Oliver Hazard Perry), які мають більшу мореплавність і автономність у порівнянні з іншими турецькими кораблями. Наголошується, що це перший випадок, коли турецькі бойові кораблі взаємодіяли з кораблями інших країн у бойових умовах. У 2020 році, коли єменські хусити замінували Баб-ель-Мандебську протоку, турецькі кораблі у складі CTF-151 взяли участь у знищенні виставлених мін [46].

Незважаючи на активну участь у військово-морській діяльності по лінії НАТО, Туреччина з середини 2000-х років все активніше використовує морську силу для утвердження власних національних інтересів.

Найважливішою метою є забезпечення інтересів Анкари в Егейському морі як щодо охорони морських кордонів, так і у частині розмежування континентального шельфу. Як уже згадувалося вище, кризи у цьому регіоні повторюються з певною періодичністю. У 2004 році Республіка Кіпр ухвалила закон про 200-мильну виняткову економічну зону. Анкара почала готувати військово-морську відповідь на це, результатом чого стала операція Mediterranean Shield, про початок якої було оголошено 1 квітня 2006 року. Її метою ставилося забезпечення енергетичної безпеки у Східному Середземномор'ї. По суті, вона спрямована на недопущення вільного використання 200-мильної виключної економічної зони Республікою Кіпр третіми країнами та забезпечення енергетичних інтересів Туреччини у цій зоні. Крім того, через три місяці в Джейхані було введено в експлуатацію термінал нафтопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан та маршрути руху танкерів також опинилися у зоні проведення операції. У її рамках турецькі бойові кораблі патрулюють морську акваторію, супроводжують геологорозвідувальні та бурові судна, перешкоджають діяльності аналогічних судів третіх країн. Широку популярність набув епізод, коли 12 серпня 2020 року турецький фрегат Kemalreis, відтісняючи грецький фрегат Limnos, який вів спостереження за геологорозвідувальним судном Oruç Reis, зіткнувся з ним, в результаті чого отримав пробоїну в надводній частині борту.

До речі, незважаючи на те, що завдання флоту в “Стратегії військово-морських сил Туреччини” описані досить загальними словами, проте підтримка власних дослідницьких та бурових робіт і протидія аналогічним несанкціонованим роботам третіх країн згадана прямо, так само як продовження Mediterranean Shield.

Невипадково саме до 2006 року, коли було розпочато операцію Mediterranean Shield, входить і турецька концепція “Блакитна Батьківщина” (Mavi Vatan), яка фактично є теоретичною базою, підведеною під національні інтереси в навколишніх морях. Концепція, вперше озвучена адміралом Джемом Гюрденізом і наведена у форму доктрини іншим адміралом – Джихатом Яйджи, проголошує виняткові права Туреччини на морські акваторії площею 462 тис. км² у Середземному, Егейському, Мармуровому та Чорному морях, кордони яких на думку розробників концепції, в силу значної залежності Туреччини від морських шляхів сполучення, а також необхідності розробки вуглеводнів, вважаються життєво важливими зонами для Турецької Республіки [47].

Можна констатувати, що такі експансіоністські заявки були б неможливі без наявності потужного флоту, принаймні в порівнянні з регіональними гравцями. Процес його посилення, запущене колись у результаті загострення кіпрської проблеми та відновлення греко-турецького протистояння, поступово дало військово-політичному керівництву інструмент морської сили, який дивно було б не враховувати та не використовувати. Насамперед саме як демонстрацію можливостей флоту варто розцінювати міжвидові навчання Mavi Vatan, що проходять у зоні “Блакитної Батьківщини”. Так, у навчаннях Mavi Vatan-2025, що проходили в січні цього року в Чорному, Егейському і Середземному морі, взяли участь 90 кораблів, а в прес-релізах ВМС Туреччини з’явилися традиційні фотографії і відеоролики з нескінченними кільватерними колонами бойових кораблів.

Як на прикладі використання морської сили у зовнішньополітичних інтересах Анкари варто зупинитися на ролі ВМС у лівійських подіях. З лютого 2011 року, коли в Лівії почалася громадянська війна, турецький флот вже був

біля берегів цієї країни у складі двох фрегатів, одним з яких був Barbaros. Лівійська Джамахірія була великим економічним партнером Анкари і в ній знаходилося близько 25 тисяч турецьких громадян, які наприкінці лютого – на початку березня були евакуйовані, у чому важливу роль відіграв флот. Його кораблі охороняли цивільні пороми, а також надали допоміжне судно *İskenderun* для евакуації. Усього було вивезено 8351 особу, або 36% евакуйованих. Як говорилося вище, у березні Туреччина приєдналася до операції НАТО *Unified Protector*, в рамках якої здійснювалася блокада Лівії, причому для цього була спрямована досить велика корабельна група [48].

Пізніше, Анкара підтримала Уряд національної згоди (УНЗ), який склався в Лівії, надаючи йому підтримку постачанням озброєння. 27 листопада 2019 року з УНЗ було підписано два меморандуми – про військове співробітництво та про розмежування морських кордонів у Середземному морі. Останній є черговою спробою закріпити свої права на великі спірні морські акваторії актом у Східному середземномор'ї міжнародного права, а, отже, черговий етап боротьби за вуглеводні. А в січні 2020 року Туреччина здійснила відкрите військове втручання у лівійський конфлікт, продовжуючи постачати озброєння та військову техніку для військ УНЗ.

Вочевидь, більшість важкої техніки поставляється саме морем. Інформація про діяльність флоту щодо виконання цього завдання не висвітлюється в турецькій пресі та, мабуть, має секретний характер. Ймовірно, Анкара взагалі не хотіла б привертати увагу до цієї діяльності, але ряд інцидентів, що мали місце, зробив її широко відомою.

Так, 28-29 січня 2020 року у Тріполі був помічений автомобільний паром *Bana*, який заходив туди з відключеною АІС у супроводі фрегата типу *Gabya*. Пізніше судно було затримано в Італії, а на вилучених у членів команди телефонах було виявлено фотографію 155-мм самохідних гаубиць *T-155 Fırtına* і 35-мм зенітних самохідних установок *Korkut* у трюмі, а також фотографію супроводжувачого фрегату типу *Gabya*. 23 березня 2020 року корабель *Pray*, виявлений французьким фрегатом *Provence*, різко змінив курс, за

повідомленнями із соціальних мереж супроводжувався двома турецькими фрегатами типу Gabua. З 1 квітня 2020 року військово-морські сили ЄС у Середземномор'ї (EUNAVOR MED) розпочали проведення операції IRINI щодо забезпечення дотримання ембарго ООН на постачання зброї Лівії, після чого відбулася низка конфліктних ситуацій. 27 травня турецькі кораблі не допустили французький фрегат Forbin до корабля Çirkin, посівши позицію між ними і повідомивши про неможливість огляду.

У червні була спроба доглянути той же корабель (його діяльність була оцінена як підозріла), чому завадили фрегати ВМС Туреччини Oruçreis, Gökçeada і Gökova, що супроводжували його. Події були досить докладно описані у пресі та розвивалися в такий спосіб. 10 червня 2020 року грецький фрегат Spetsai спробував зупинити судно, направивши до нього бортовий вертоліт, проте отримав від фрегатів ВМС Туреччини Oruçreis і Gökova, що знаходяться поруч, повідомлення про те, що Çirkin знаходиться під захистом Турецької Республіки, після чого вертоліт був змушений розвернутися. Пізніше того ж дня до корабля для опитування наблизився французький фрегат Courbet, одночасно до нього також наблизився Oruçreis і тричі тривалістю від 30 до 40 секунд опромінив французький корабель своєю бортовою радіолокаційною станцією (РЛС) управління вогнем ТМХ. Крім того, турецькі моряки в бронежилетах та касках направили 12,7-мм кулемети у бік французів. Зрештою, корабель прибув до Місрату, де вивантажив свій вантаж в обстановці секретності, коли порт був закритий для всіх інших видів комерційної діяльності. Усього станом на вересень 2024 року з початку операції IRINI Туреччина 12 разів відмовлялася від огляду своїх судів, що прямували до Лівії. Крім того, низка рейсів здійснили до Лівії у вересні-жовтні 2023 року турецькі десантні кораблі Sancaktar, Bayraktar та Osmangazi, за офіційною версією – для доставки гуманітарної допомоги [49].

Можна дійти невтішного висновку, що ескортування кораблів, котрі перевозили до Лівії озброєння і військову техніку виконувалося турецькими кораблями систематично. Без участі флоту перевезення важкої техніки було б ускладнені чи неможливі. Однак це була не єдина виконувана ним функція. У

січні 2020 року поява турецьких фрегатів типу Gabya, оснащених зенітними керованими ракетами ЗКР RIM-66 Standard і RIM-162 ESSM, стала відзначатися поблизу узбережжя західної Лівії – тим самим створювалася парасолька протиповітряної оборони (ППО) в прибережній зоні для прикриття військ УНЗ від ударів авіації Лівії. На думку експертів ООН, разом із постачаннями ЗКР MIM-23 Hawk, зенітний систем управління Korkut та переносних зенітних ракетних комплексів це дозволило звести нанівець перевагу Лівійської народної армії (ЛНА) у повітрі та провести пізніше успішний наступ. При цьому, як мінімум один випадок (навіть чи єдиний) застосування фрегатами ЗКР RIM-66E-5 відомий достеменно – фотографії, що зенітна ракета впала на південному заході від м. Сабрата (55 км від Тріполі). Таким чином, ВМС Туреччини вперше з 1974 році взяли участь у бойових діях.

Крім усього вищезгаданого, турецькі кораблі періодично беруть участь у самостійних навчаннях біля лівійських берегів та спільних навчаннях з катерами ВМС Лівії, наносять візити в порти, а моряки проводять навчання своїх лівійських колег за різними програмами.

Лівія не єдина країна, де Туреччина має свою військову присутність. Ще однією такою точкою є Катар, де побудована військова база, на якій за словами Реджепа Таїпа Ердогана здатні розміститися до 5000 солдатів (реальна кількість військ, що перебувають на ній, невідома). Крім цього, у 2018 році Анкара та Доха підписали угоду про будівництво військово-морської бази на півночі Катару. На якій стадії знаходиться цей проект неясно, проте відомо, що Туреччина в листопаді 2024 року розгорнула на відкритій Катаром у 2019 році військово-морській базі Умм Аль-Хул постійну корабельну групу з двох великих сторожових катерів типу Tuzla (Kumkale та Kuşadası) [50].

Як розміщення військ у Лівії, і аналогічні події у Катарі знаменують собою повернення Анкари у традиційні османські зони інтересів. Постійна військово-морська присутність відновилася тут через 110 років, після того, як у 1914 році британські війська захопили Басру – тоді військово-морську базу Османської імперії в Перській затоці.

Втім, експансія до цих зон зумовлена не спогадами про минуле Чудової Порти, а практичним інтересом. Як зазначено в “Стратегії ВМС Туреччини”, у рамках підтримки безпекової політики Туреччини пріоритет надаватиметься розвитку військових відносин із країнами з критично важливим географічним становищем, що прилягає до морських районів, через які проходять морські транспортні шляхи Туреччини [51].

Практично на наших очах відбувається проникнення ще в одну таку зону – район Африканського Рогу. Ще з 2017 року тут функціонує військова база TURKSOM, насамперед призначена для навчання військ Сомалі. Турецька компанія з 2014 року управляє портом Могадішо і в 2020 році продовжила цей контракт на 14 років. Також наприкінці 2024 року було оголошено про будівництво ще однією турецькою фірмою нового порту у місті Хобйо. Зважаючи на важливість регіону як транспортного шляху, а також економічні інтереси в Сомалі, Туреччина стає прямо зацікавленою у забезпеченні безпеки тутешніх вод. У цьому контексті цілком логічним стало підписання оборонної угоди між Могадішо та Анкарою, головною метою якої є зміцнення військово-морської безпеки Сомалі, за якою майже відразу було підписано й угоду про співпрацю в нафтогазовій сфері.

Майже відразу відзначилися і власне ВМС Туреччини. 5 жовтня 2024 року вийшла з протоки Дарданелли і 25 жовтня прибула до Могадішо нова спеціально сформована оперативна група Сомалі ВМС Туреччини (Somali Deniz Görev Grubu, SDGG). Її завданням оголошено супровід та охорону геологорозвідувального судна Oruç Reis та інших допоміжних суден під час проведення ними робіт на шельфі Сомалі (рис. 2.3). До складу групи увійшли фрегати Gökova і Gediz (типу Gabya) і новий танкер комплексного постачання Üsteğmen Arif Ekmekçi, який вступив в дію в січні 2024 року. У період з 03 по 05 лютого 2025 року фрегат Gediz був замінений на однотипний Giresun. Мабуть, планується, що група діятиме тривалий час, а в перспективі, можливо, стане постійною [52-53].

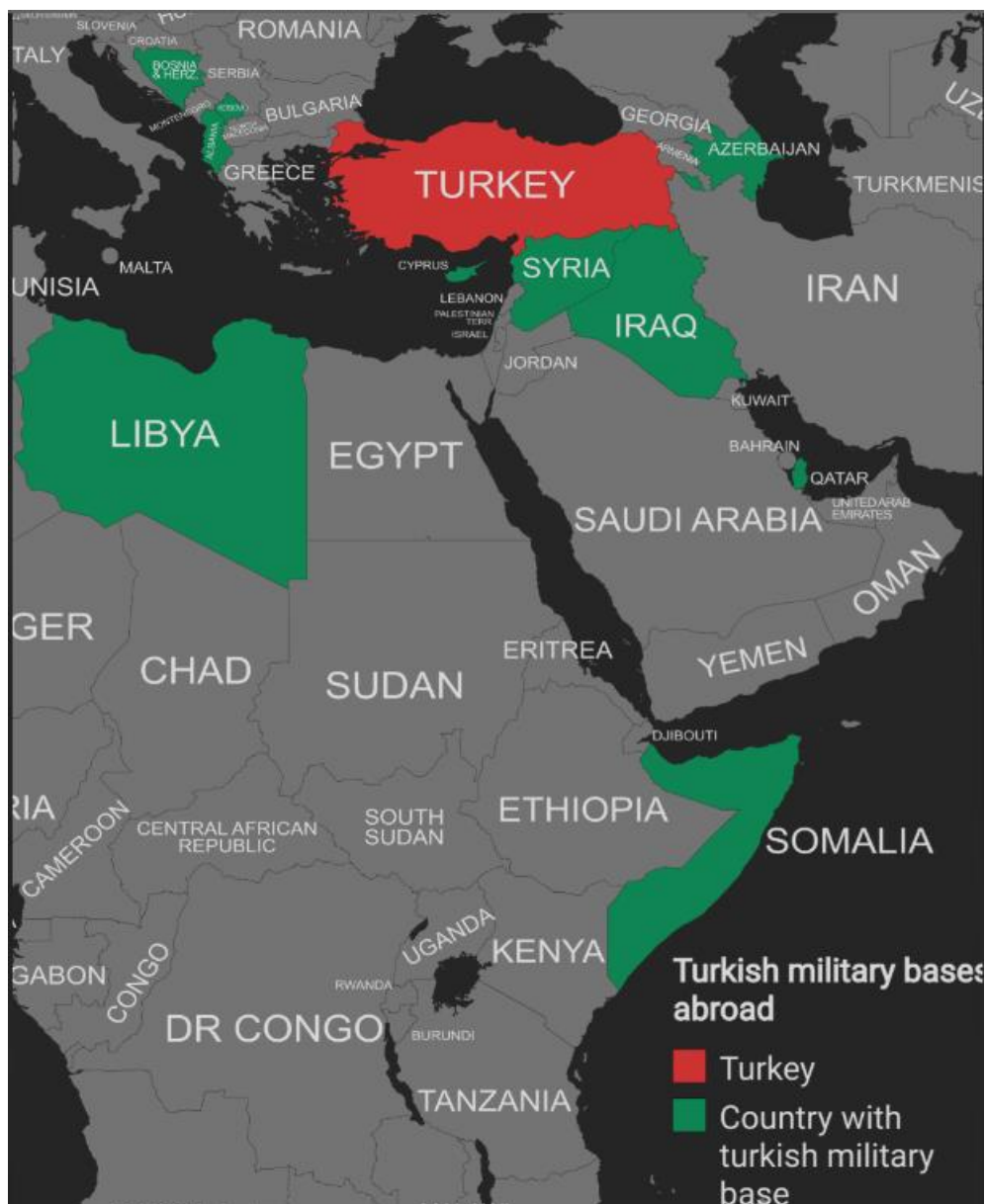

Рис. 2.3. Географія розміщення військово-морських сил Туреччини

Окремо варто сказати про військово-морські групи, які є однією з форм присутності турецького флоту в тих чи інших районах. Як відомо, Анкара на регулярній основі направляє свої кораблі для участі у постійних військово-морських групах НАТО SNMG-2 та SNMCMG-2 (мінно-тральна). На їхнім зразком з 2010-х років Туреччина розпочала розгортання своїх військово-морських з'єднань у Середземному, Червоному та Аравійському морі.

Перша “активація” такої групи відбулася з 6 травня до 6 липня 2010 року у Середземному морі. До її складу увійшли фрегати Turgutreis (типу Yavuz, проекту MEKO 200TN Track I), Kemalreis (типу Barbaros, проекту MEKO 200TN

Track IIВ), Gaziantep і Giresun (типу Gabya) і танкер Akar, які відвідали порти дев'яти країн і відвідали декілька країн.

Наступного року було ухвалено рішення розгорнути військово-морську групу у Червоному та Аравійському морі. Цього разу до неї увійшли фрегати Gemlik та Gelibolu (типу Gabya) та Barbaros із танкером Yarbay Kudret Güngör, які з 8 травня по 30 червня 2011 року виконали велику програму. Було відвідано порти восьми країн, із п'ятьма з яких провели навчальні заходи. Крім того, в порядку міжнародної взаємодії кораблі двічі (6-16 червня та 15-21 липня) здійснювали патрулювання та забезпечували проведення суден у районах дії піратів Сомалі, взявши участь у восьми конвойних операціях. При цьому 6 червня фрегат Barbaros своїм швидким прибуттям до суховантажного судна Emperor зірвав атаку піратів на нього [54].

Після цього була певна перерва, і наступне розгортання було здійснено в 2014 році. Тепер корабельна група отримала власну назву Barbaros. До її складу увійшли фрегати Gediz (типу Gabya) та Oruçreis (типу Barbaros, проект МЕКО 200ТN Track IIА), а також вперше корвет побудований в Туреччині Neubeliada типу MILGEM. Як судно забезпечення знову використовувався танкер Yarbay Kudret Güngör. З 17 березня по 27 червня 2014 року група здійснила 102-денне 15000-мильне плавання навколо Африканського континенту, відвідавши порти 24 країн.

Проводилися короткі навчання моряків низки відвіданих країн, і навіть нескладні маневрування зі своїми кораблями і катерами. У період перебування у Середземному морі турецькі кораблі взяли участь у заходах у рамках операції Active Endeavour, а під час перебування у Гвінейській затоці – у навчаннях Obangame Express-2014, організованому Африканським командуванням ВМС США. Центральною ж частиною всього походу були навчання 13-14 травня 2014 року на полігоні Denel Overberg біля узбережжя Південно-африканської Республіки (ПАР) [55]. Протягом двох днів в умовах, наближених до бойових, кораблі проводили артилерійські стрільби та пуски керованих ракет по безпілотним повітряним (зі швидкістю 520-830 км/год) і надводним (45-60

км/год) мішеням. Задіяна була вся номенклатура зенітного та артилерійського озброєння кораблів, у тому числі було випущено сім ракет по повітряним та одна по надводним цілям, всі вони попали у цілі. В одному зі сценаріїв три повітряні цілі, що наближались одночасно з різних напрямків, були уражені фрегатом *Oruçreis* за допомогою ЗКР *Sea* і по черзі 127-мм знаряддям *Mk 45* і зенітним артилерійським комплексом (ЗАК) *Sea Zenith*, а, у свою чергу, корвет *Heybeliada* вразив ціль ЗРК *RAM*.

У поході оперативної групи *Barbaros* явно позначився інтерес Анкари до економічного та військово-технічного проникнення на Африканський континент. В цілому ж як у цьому, так і в інших походах широко практикувалися взаємні візити, відкриття кораблів для відвідування владою та громадянами відвідуваних країн, дипломатичні зустрічі, обговорення питань взаємної співпраці, рекламні заходи, у тому числі для просування продукції турецьких оборонних компаній, різноманітні заходи гуманітарного характеру.

У грудні 2019 року було сформовано військово-морську групу ВМС Туреччини (*Türk Deniz Görev Grubu*, *TDGG*), розгортання якої здійснюється на постійній основі. Серед її завдань, зазначених на офіційному сайті ВМС Туреччини, значиться участь у національній операції *Mediterranean Shield* та операції *NATO Sea Guardian*, демонстрація прапора та присутності в центральному Середземномор'ї, забезпечення безпеки морських торговельних шляхів, демонстрації присутності турецьких бойових кораблів, особливо для турецьких торгових суден, а також забезпечення безпеки турецьких торгових суден. Як можна простежити за відомостями, які публікуються у ЗМІ, кораблі групи дійсно часто відзначаються біля берегів Лівії. Як правило, *TDGG* складається з чотирьох бойових кораблів класу “фрегат” і танкера. Кораблі часто поділяються на дві групи, які виконують різні завдання. Про те, щоб до складу включалися підводні човни, ніколи офіційно не говорилося, проте відпрацювання взаємодії з ними було б логічно припустити [56-57].

Зрештою, варто сказати і про турецьку ініціативу, викликану до життя виникненням у Чорному морі мінної небезпеки внаслідок воєнних дій між РФ та

Україною. У зв'язку з цим 11 січня 2024 року між Туреччиною, Румунією та Болгарією було укладено меморандум про групу протимінної боротьби на Чорному морі (Mayın Karşı Tedbirleri Karadeniz). 1 липня відбулася перша “активація” групи, до якої від Туреччини увійшли тральщик Akçay та танкер комплексного постачання Yüzbaşı Güngör Durmuş, від Болгарії – тральщик “Струму”, а від Румунії – тральщик Sublieutenant Alexandru Axente. Крім практичних цілей, у створенні протимінної групи можна побачити бажання Анкари залучити чорноморські країни до більш тісної військової взаємодії з Туреччиною в ініційованих їй форматах.

Крім військових, ВМС Туреччини виконують також гуманітарні місії, які, можливо, не відносяться до забезпечення безпекової політики країни, але сприяють підняттю престижу країни на зовнішній арені.

До них можна, зокрема, віднести евакуації цивільних осіб із тих чи інших країн, у яких розпочиналися бойові дії чи громадянські конфлікти. Так, можливо вперше, евакуація турецьких громадян флотом проводилася 1997 року з Албанії. У 2006 році допоміжним судном İskenderun було вивезено 1155 осіб з Лівану, супроводжували його фрегат Gelibolu та корвет Bartın (колишній французький “авізо” типу D’Estienne d’Orves). Про найбільшу морську евакуацію турецьких громадян з Лівії у 2011 року було сказано вище. У 2015 році з Ємену до Джибуті 55 громадян Туреччини вивіз корвет Büyükaada. У 2024 році евакуація з Лівану знову повторилася, цього разу десантні кораблі Sancaktar та Bayraktar у супроводі двох фрегатів та двох патрульних кораблів доставили до Бейруту 300 тон гуманітарної допомоги, а на зворотному шляху вивезли 966 осіб.

Як згадувалося вище на прикладі походів корабельних груп, відвідування кораблями портів інших країн також має певний зовнішньополітичний сенс. У “Стратегії ВМС Туреччини” зазначається, що кожен корабель є плавучим посольством, яке може вільно переміщатися у відкритому морі, завдяки чому ВМС виконують масштабну дипломатичну місію, яка може діяти одночасно по всьому світу. Як приклад можна навести регулярні візити турецьких кораблів до Японії, в ході яких завжди проводяться заходи на згадку про загибель у аварії

корабля турецького фрегата Ertuğrul, який відвідав Японію в 1890 році і став символом добросердечності японо-турецьких відносин [58].

Використовується відвідування інших країн для демонстрації досягнень турецького військово-промислового комплексу (ВПК). Насамперед це стосується корветів проекту MILGEM, які побували в пакистанських та українських портах до укладення контрактів на їхнє будівництво для цих країн. Найсвіжішим прикладом є візит корвету Kınalıada до Малайзії 13-15 травня 2024 року, незадовго до підписання контракту на будівництво трьох подібних корветів проекту MILGEM для цієї країни.

Як видно з наведеного вище опису, сучасна Туреччина прагне не тільки зміцнити та розширити свої позиції у Східному Середземномор'ї, а й взяла напрошення на повернення до зони впливу, межі якої приблизно відповідають кордонам Османської імперії. Справжнє закріплення в цих зонах навряд чи можливе без використання військової сили і, зокрема, військово-морської сили.

Тому курс посилення і розширення можливостей флоту не тільки зберігається, а й посилюється. Більше того, кораблебудівна програма Анкари свідчить про те, що вона прагне вивести свої військово-морські сили на якісно інший рівень. Зокрема, введення в дію універсального десантного корабля Anadolu надає їм нових експедиційних можливостей, які можуть бути потрібні у зовнішньополітичних акціях. Програма з будівництва повноцінного авіаносця, есмінців та кораблів комплексного постачання демонструє намір створити у майбутньому стійке корабельне сполучення, здатне тривалий час діяти далеко від своїх берегів під прикриттям авіації. Отримання такого інструменту саме собою вже сприятиме зростанню експансіоністських прагнень Турецької Республіки.

На думку турецького професора міжнародних відносин та військово-морського історика Серхата Гювенча, безпрецедентна значимість військово-морських сил в сучасних турецьких збройних силах відображає зрушення у стратегії національної безпекової політики Туреччини [59]. Зарубіжні інтереси

та зобов'язання тепер вважаються такими ж важливими, як і завдання оборони країни.

Варто очікувати, що в перспективі ВМС Туреччини продовжать сприяти безпековим та економічним прагненням Анкари в Середземному морі, у тому числі в рамках підтримки дружнього режиму в Лівії. При цьому, не виключено створення постійного пункту базування турецького флоту у цій країні. Крім цього, буде повільно, але вірно, нарощуватись військово-морська присутність в Аденській та Перській затоках та Аравійському морі. Тут його масштаби присутності турецького флоту збільшуватимуться, якщо все ж таки буде відкрито повноцінну військово-морську базу в Катарі, про будівництво якої заявлялося, а також у разі укладання угоди про постійне базування турецьких кораблів у Сомалі.

2.3. Пантюркізм як ідеологічна складова турецької зовнішньої та безпекової політики

Пантюркізм – світська націоналістична доктрина, поширена в державах, населених тюркськими народами, в основі якої лежать ідеї щодо необхідності їхньої політичної консолідації на основі етнічної, культурної та мовної спільноти. Сформувалася у другій половині XIX століття. Пантюркізм формувався як політичний рух національної інтелігенції в Османській імперії та дореволюційній росії і ґрунтувався на ідеї мовної, релігійної та культурної спільноти тюркомовних народів з метою створити з них тюркську квазідержаву “Великий Туран” на противагу наднаціональним імперіям. Ідеологічно рух був заснований на соціальному дарвінізмі. Пантюркізм характеризується псевдонаучними теоріями, відомими як псевдотюркологія [60-61].

Чотири з п'яти держав пострадянської Центральної Азії (ЦА), що утворилися після розпаду СРСР, є країнами з переважною більшістю тюркомовного населення. Здобувши суверенітет нові держави почали процес інтеграції у світове співтовариство і Туреччина однією з перших визнала

народами росії полегшувалась тим, що багато інтелектуалів і політичних активістів у середовищі пострадянських республік бачили в ній альтернативу росії, яка асоціювалася ними з колоніальними минулим. Еліти приваблює образ Туреччини як мусульманської країни, в якій держава зберігає світський характер і тримає іслам під контролем, не допускаючи його радикалізації. Для лідерів республік ЦА, наляканих зростанням рухів ісламізму (особливо, для Узбекистану), турецька політична модель являє собою прийнятну альтернативу як ісламізму, так і гегемонії москви [64]. Лідери тюркомовних республік прагнули перехопити у національно-демократичної опозиції гасла націонал-патріотизму і тим самим забезпечити легітимність своїм правлячим режимам.

Туреччина як велика держава Близького Сходу та найбільша тюркомовна держава мала свої конкретні плани на нові “тюркські” держави регіону. Насамперед вони були пов’язані з ідеєю створення тюркського союзу, який включав би Туреччину та інші тюркомовні держави Центральної Азії під егідою Туреччини. Ця мета відкрито вказувалася як один із пріоритетів турецької зовнішньої стратегії.

Реалізація якогось “союзу тюрків” на тлі розпаду СРСР дозволила б Анкарі кардинально посилити свої позиції в міжнародній економіці та політиці. Будь-який формат об’єднання тюркських країн дозволяє Турецькій Республіці здобути значні переваги над іншими регіональними центрами сили на Близькому та Середньому Сході [65].

Всім цим надіям, однак, збутися не судилося, оскільки новим державам ЦА зовсім не хотілося після відходу одного “старшого брата” отримати собі іншого. Намагаючись зайняти домінуючі позиції в Центральній Азії, Туреччина зіткнулася з “парадом суверенітетів”, при якому правлячі еліти держав регіону відкидали будь-яку спробу нового союзу. Тому й пропозиції щодо створення спеціалізованої структури, що координує взаємодію тюркських держав, були повністю відкинуті країнами ЦА. Настав період багаторічного застою у відносинах між цими країнами.

Турецькі амбіції зіткнулися з реаліями пострадянських азіатських країн і якщо спочатку Анкара орієнтувалася на створення тюркського союзу з “ новою Азією”, потім вона зрозуміла, що потрібна м’якіша і системніша робота з розвитку тюркської інтеграції, у тому числі за участю тюркомовних країн ЦА.

Пантюркізм як ідеологія, що претендує на визначення долі народів Центральної Азії, у практичному плані відіграє скромну роль і у відносинах країн регіону між собою, і в їхніх відносинах із “франчайзером” цієї ідеології – Туреччиною. Але ця доктрина родом з ХІХ століття може позначитися на майбутньому пострадянській Азії як перешкода для реалізації євразійських інтеграційних проектів – для чого, власне, пантюркізм і створювався у ХІХ столітті [66].

Запропонований турками країнам ЦА геополітичний проект – організація якоїсь федеративної загальнотюркської співдружності з центром в Анкарі – зовсім не надихнув лідерів середньоазіатських республік, що стали незалежними. Ідея пантюркізму просто не могла отримати очікуваного співчуття у тюркомовних республіках регіону, оскільки в еліт молодих держав дуже швидко з’явилися свої амбіції та матеріальні інтереси. Туреччина як самопризначений регіональний лідер була нікому з них не потрібна. Далося визнавати і явне небажання Анкари підводити під свій геополітичний проект значну ресурсну базу. Це небажання платити за своє майбутнє лідерство відштовхнуло значну частину центральноазійських еліт від турецьких проектів [67].

Зрозумівши, що “кавалерійським наскоком” справу не вирішити, ідеї пантюркізму почали просувати на територію ЦА завуальовано, підводячи під неї деякі ресурси та створюючи інститути просування. В результаті Туреччина з середини 1990-х років використовувала складну комбінацію двосторонньої взаємодії, багатосторонніх інститутів, економічних зв’язків та м’якої сили щодо Центральної Азії. Проте опора на етнолінгвістичну ідентичність ніколи повністю не зникла з політики Туреччини щодо Центральної Азії.

Незважаючи на невдачу перших спроб взяти Центральну Азію під контроль і масову свідомість, еліти в Туреччині продовжують сприймати її як

регіон історичного турецького впливу, що входить у розуміння терміна “історична глибина” (виходить з відомих геополітичних побудов екс-міністра закордонних справ Туреччини та экс-соратника президента Редопа турецької зовнішньої політики поряд з такими регіонами, як Балкани, Близький Схід та Закавказзя. Хоча Туреччина ніколи в історії “фізично” не була присутня в Центральній Азії, але, як мінімум, понад століття вважала Центральну Азію простором свого потенційного впливу. У цьому статусі цей регіон перебуває і в даний час, хоча Туреччина і не має широких можливостей для активної участі в економічному та політичному житті ЦА [68].

Ступінь політичного та економічного впливу Туреччини у різних країнах ЦА традиційно неоднакова. Великий вплив Анкари в Туркменії, яка не лише першою за зразком Туреччини перейшла на латинський алфавіт, а й першою з країн регіону встановила з нею інтенсивні гуманітарні та економічні зв'язки. Максимальний економічний вплив у регіоні ЦА Туреччина має у Туркменістані: основними напрямками експорту Туркменістану є Китай, Афганістан та Туреччина, імпорт же переважно здійснюється з Туреччини. Варто також зазначити, що Туркменістан є одним із найбільших покупців турецького озброєння. Крім того, Ашгабад зацікавлений у диверсифікації свого газового експорту для зменшення односторонньої залежності від Китаю. Як альтернатива завжди вважалася Європа, а Туреччина при цьому може прослужити транзитним центром (хабом).

Тісні ділові зв'язки Туреччини склалися з Казахстаном і Киргизією. Ряд казахстанських експертів упевнений у тому, що в республіці поступово наростає вплив Туреччини, зримим виразом якого став переклад казахської мови з кириличної на латинську графіку. Втім, процес ще далекий від завершення і, ідея переходу на латинську графіку належить Єлбаси Нурсултану Назарбаєву та частині його найближчого оточення, замкнених на Туреччину та США. Наразі відбуваються кадрові перестановки і деяких ідеологів з Акорди вже прибрали. Нинішній президент не є таким однозначним прихильником цієї ідеї. Судячи з його дій, він дуже не поспішає у мовному питанні. Аж до того, що базові терміни

переходу на латинську графіку можуть поступово з технічних причин зрушувати праворуч. Потім ще правіше, і ще [69].

Турецько-узбецькі відносини зіпсувалися ще на початку 1990-х років. Узбекистан як найбільша за чисельністю держава регіону традиційно претендував на лідерство в ЦА, тому її входження до регіональних організацій, в яких вона не є “інтегруючим центром”, завжди було досить проблематичним. Узбецька еліта багато років насторожено ставилася до будь-яких ініціатив та проектів Туреччини щодо інтеграції тюркських народів, що викликало занепокоєння Ташкента щодо збереження суверенітету та світського характеру держави. Зі зміною влади в Узбекистані відносини Ташкента та Анкари суттєво покращилися і поступово розвиваються останніми роками.

Необхідно зазначити, що на початку 1990-х років тодішній прем'єр-міністр Туреччини Сулейман Демірель говорив, що його країна має унікальну перспективу “визначати політичне майбутнє мусульманських республік колишнього СРСР”. Для реалізації цієї мети при МЗС Туреччини було створено Агентство тюркського співробітництва та розвитку (ТІКА), мета якого полягає у розвитку відносин із тюркомовними країнами колишнього Радянського Союзу. Колишній глава ТІКА Абдульхалюк Чей, у свою чергу, заявляв: “Турецька Республіка – наступниця великої Османської імперії, вона має створити союзне об'єднання з Азербайджаном, Казахстаном, Узбекистаном, Киргизією та Туркменістаном навіть ціною різкої конфронтації з росією”.

Після невдачі спроб реалізувати свої геополітичні проекти без серйозної попередньої підготовки Туреччина перейшла до більш продуманої політики створення інститутів просування турецького проекту та інтенсифікації економічного співробітництва з країнами ЦА. Для реалізації безпекових цілей Туреччиною крім ТІКА було створено низку інших міжнародних організацій: Міжнародна організація зі спільного розвитку тюркської культури (ТЮРКСОЙ), Парламентська асамблея тюркомовних країн (ТЮРКПА), Рада президентів, Рада міністрів закордонних справ, Рада старійшин тюркомовних держав, Всесвітня

(ТЮРКСАВ), Міжнародна асоціація інженерів та архітекторів Тюркського світу тощо.

Досить успішним виявився проект створення наукового центру з метою дослідження тюркського світу – Міжнародна тюркська академія (розташована в Астані). Вона організовує та сприяє науковим дослідженням з історії тюркського світу, вивченню мови та тюркської літератури, культури тощо. При академії створено Тюркську бібліотеку, яка зберігає понад 32 тис. друкованих видань, рідкісний фонд книжок, копії рукописів [70].

До організацій, створених під егідою Туреччини, належить і Спілка муніципалітетів тюркського світу (СМТМ), яка була створена в Анкарі в 2003 році. До неї входять понад 1100 членів муніципалітетів з 26 країн (Туреччина, Казахстан, Киргизія, Азербайджан, Албанія, Індія). Метою СМТМ заявлено співробітництво та обмін досвідом і знаннями у сфері місцевого самоврядування.

Ключовим інструментом турецької політики в ЦА є створена у 2009 році Рада співробітництва тюркомовних держав (РСТД), яка також часто називалася Співдружністю Тюркомовних Держав (СТД). До складу цієї організації увійшли Туреччина, Азербайджан, Казахстан та Киргизія. У 2019 році до Тюркської ради увійшов Узбекистан, після чого організація, на думку протурецьких центральноазіатських експертів, стала реальною геополітичною силою. 12 листопада 2021 року СТД на VIII саміті було перейменовано на Організацію Тюркських Держав (ОТД). Туркменістан на цьому саміті отримав статус спостерігача.

На думку директора киргизстанського аналітичного центру “Prudent Solutions” Есена Усубалієва, “Розширення РСТД, теоретично, сприяє акумуляції сукупного потенціалу всіх країн, що до нього входять. І за задумом турецького керівництва, чим більше країн і народів залучатиметься до загальної сфери співробітництва, тим ефективніше і ширше розвиватимуться їхні ідеї “цивілізаційної геополітики” (Medeniyetsel Jeopolitik), згідно з якими Туреччина відмовляється від “фізичної географії” та ідеології цілісності загального простору” [71].

Організація Тюркських Держав є організацією прикриття, що увібрала в себе всі створені за роки співпраці тюркомовні організації. Членами Парламентської асамблеї тюркомовних країн, створеної 21 листопада 2008 року у Стамбулі, є виключно держави-члени ОТД. Цілями організації заявлено:

1. Допомогу у розвитку політичного діалогу між країнами-членами за допомогою парламентської дипломатії як якісно нового рівня міжпарламентського співробітництва;
2. Гармонізація законодавства та посилення спільної діяльності щодо інших питань, що мають відношення до парламентської співпраці на основі історичної, культурної та мовної єдності;
3. Допомога у розвитку бази для взаємовигідного та рівного співробітництва між тюркомовними народами та країнами інших регіонів;
4. Внесення рекомендацій щодо зближення законодавства країн-членів ТЮРКПА, включаючи законодавство щодо збереження та передачі майбутнім поколінням культурної спадщини та історичних цінностей, мистецтва, літератури та інших сфер, що становлять значущість для тюркомовних країн;
5. Допомога у розвитку політичних, соціально-економічних, культурних, гуманітарних, правових аспектів серед партій країн-членів ТЮРКПА.

Численні структури в рамках ОТД ведуть у Центральній Азії активну діяльність і сфера їх інтересів зачіпає не лише офіційно декларовані питання культурних взаємин, а й цілком конкретну ідеологічну обробку та формування лобістського потенціалу у правлячих елітах регіону.

Цілі ТЮРКСОЙ, яка була створена міністрами культури Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Узбекистану, Туркменістану та Туреччини, позначив її глава Д. Касеїнов: “Міжнародна організація “ТЮРКСОЮ”, створена в 1993 році для сприяння у збереженні та розвитку культури позитивним чинником у духовній консолідації братніх народів тюркомовного простору”. Тюрколог В. Аватков вважає, що “на практиці за допомогою фінансування тих чи інших програм та заходів у тому чи іншому регіоні, “ТЮРКСОЙ” поєднує навколо себе лояльні національні еліти, формує особливу групу національної інтелігенції,

орієнтованої на об'єднання тюркських народів навколо Туреччини". Цьому сприяє те, що пантюркістські, протурецькі настрої досить поширені серед центральноазійської гуманітарної інтелігенції, превалюючи навіть над їх прозахідною чи проросійською орієнтацією [72].

Крім того, пантюркізм є для частини місцевої інтелігенції об'єднуючим фактором, оскільки в ЦА прозахідно (а також антиросійсько-антикитайсько) налаштовані націонал-патріоти, як правило, поєднують цю позицію з відданістю ідеям інтеграції, тісної співпраці тюркського світу.

У той же час було б перебільшенням говорити про масові протурецькі настрої та симпатії населення Центральної Азії. Наприклад, в Казахстані, найбільш економічно розвиненій республіці ЦА з відносно широкими можливостями націонал-патріотів (у Казахстані їх більшість симпатизує неоосманістським ідеям) доносити свої пропагандистські матеріали до широких верств населення, соціологія не фіксує якоїсь масової підтримки Анкари та її політики. На сьогоднішній момент, за оцінкою одного з провідних казахстанських соціологів, президента Громадського фонду "Центр соціальних і політичних досліджень "Стратегія" Гульміри Ілеуової, ставлення казахстанського населення до зовнішніх ціннісних орієнтирів дуже дискретне. Проте кожен формулює цей шлях по-своєму і привносить у це поняття "все, що йому заманеться".

Вказаний вище феномен архаїзації масової свідомості населення регіону, як видається, враховується Анкарою і є одним із мотивів значної уваги Туреччини до методик "м'якої сили", що використовуються в ЦА. Можна констатувати, що турецька сторона послідовно прагне розширення використання "м'якої сили" та економічного впливу на регіон. Турецька "м'яка сила" в центральноазіатських країнах представлена насамперед освітньою компонентою, яка значною мірою замінила якісну радянську освіту. Освіта стала основним інструментом реалізації турецьких геополітичних інтересів у регіоні [73].

В орбіті застосування турецької “м’якої сили” опинився навіть Таджикистан – незважаючи на те, що таджики не належать до тюркських народів, а в мовному плані в переважній більшості населення належить до персомовної групи. Вплив у Таджикистані Анкара почала зміцнювати на основі релігійної близькості: таджики є сунітами, як і турки.

Найбільш масштабно та системно освітній сегмент турецької “м’якої сили” представлений у Киргизстані. У країні діють 22 навчальні заклади турецької освітньої асоціації “Себат”. Їхньою головною перевагою, порівняно з місцевими школами, є акцент на вивченні точних наук та англійської мови.

На думку співголови Асоціації регіональних експертів Киргизії “Пікір” політолога Ігоря Шестакова: “Окрім того, що тисячі студентів з Киргизстану щорічно їдуть на навчання до Туреччини, системно побудовано модель навчання і для підростаючого покоління республіки: дитячий садок – ліцей – університет. Такого освітнього ланцюжка немає в Киргизстані жодна із зарубіжних держав. А дитячий садок і є початком всіх початків у виховному процесі громадян республіки. Тому Туреччині й не треба створювати будь-яких аналітичних центрів у Киргизстані, вони ефективно використовують освітні схеми щодо своєї ідеології. Загалом Туреччина демонструє, що є для Киргизстану країною-месією”.

У всіх п’яти країнах ЦА (у кожній різною мірою) потенціал зростання “м’якої сили” Туреччини полягає у зростаючому освітньому впливі, що переростає у формування соціальних та ділових мережевих структур. У сферах будівництва, торгівлі, сільськогосподарської переробки та продовольчої галузі роль турецького бізнесу зростає, формуючи під себе виробничі, торгові ланцюжки [73].

Як ідеологічне обґрунтування своєї зовнішньої політики Туреччина бачить історичну територію Османської імперії (османізм), спільність походження (пантюркізм) та спільність релігії (панісламізм). По суті, на цих трьох стовпах (османізм, пантюркізм та панісламізм) будується геополітична стратегія, зовнішня та безпекова доктрина Туреччини. Неоосманізм прагне відродити

“Велику Туреччину”, модернізуючи класичну цивілізаційну модель спадщини Османської імперії, спираючись на економічну, військову і політичну міць [74].

Оцінюючи перспективи прагнення Туреччини розширити вплив у Центральній Азії насамперед слід враховувати геополітичний контекст. Тим більше, що саме геополітика, а не економікою чи інші раціональні міркування лежать в основі концепції “неоосманізму” та всієї сучасної безпекової політики Туреччини.

Якщо не брати до уваги культурно-історичні зв’язки, то потенціал для реальної економічної та політичної інтеграції тюркських держав досить обмежений. Наприклад, на п’ять тюркомовних країн припадає менше ніж 5% від загального обсягу зовнішньої торгівлі Казахстану. Країни ЦА розвивають відносини з іншими державами та інтеграційними об’єднаннями, які для них пріоритетніші та фінансово привабливіші. Представники політичних еліт тюркських держав усвідомлюють, що участь у тюркському проекті не є (і в найближчому майбутньому навряд чи зможе стати) серйозною альтернативою іншим інтеграційним форматам, у яких беруть участь ці країни.

Відсутність міцної економічної бази спричинила невдачу “великотурецького” проекту в 1990-ті роки. Тепер же, в різко мінливих геополітичних та геоекономічних умовах Анкара, виправляючи колишні помилки, прагне посилити свою економічну і, частково, військово-політичну присутність у тюркомовних республіках колишнього СРСР, підкріпивши свої позиції рекрутуванням місцевої протурецької частини еліти.

Ідеї спорідненості тюрків, спільного шляху та спільної долі поки що не стали домінуючими в турецько-центрально-азіатських відносинах, але займають важливе місце. Прихильники неоосманізму запевняють, що ідеологія культурної інтеграції тюркомовних народів не загрожує інтересам інших учасників світового політичного процесу.

Проте, масове виховання протурецьких еліт, які потенційно можуть стати причиною різних несподіваних внутрішньоелітних штучних змін у країнах ЦА, а також джерелом роз’єднання та розвалу інших політичних та економічних

об'єднань Євразії не може не мотивувати до уважного спостереження за діями Анкари в регіоні.

Висновки до 2 розділу

1. Визначено, що значне економічне зростання у Туреччині спричинило заходи із збільшення вироблення усіх видів енергії. З цією метою керівництво країни здійснює комплексні заходи по збільшенню виробництва відновлюваних джерел електроенергії (в основному в рамках проєктів ЄС з декарбонізації економіки). Крім цього, в рамках укладених угод з РФ, в Туреччині закінчується будівництво першої в країні АЕС “Аккую” та оголошено про плани з будівництва ще двох АЕС. Стрімкого розвитку отримала і вугільна галузь, яка є однією з найбільших в регіоні. Зазначені заходи дозволяють наростити власне виробництво енергоносіїв та в меншій мірі залежати від іноземних постачальників. Паралельно з розвитком власного нафтогазового комплексу, Туреччина збільшує можливості щодо транспортування енергоносіїв зі Сходу в ЄС власною територією, що, як наслідок, дозволяє знизити ціни на енергоносії в країні та здешевити виробництво товарів в країні.

2. Розвиток економічного потенціалу Туреччини та загострення внутрішніх і зовнішніх безпекових викликів призвели до збільшення воєнної могутності країни. Туреччина наростила усі традиційні види збройних сил та активно розвиває безпілотну авіацію. Враховуючи прагнення керівництва країни щодо поновлення впливу на регіони, які свого часу входили до складу Османської імперії, єдиним видом збройних сил, що дозволяє здійснювати проєкцію сили на значних відстанях є військово-морські сили. Туреччина активно розвиває не лише бойові можливості національного флоту, а й стала одним із світових лідерів у будівництві військових кораблів різних типів. Як наслідок, зони діяльності ВМС Туреччини розширилися з прибережних територій до Лівії та Африканського рогу. Регулярно здійснюються дальні

морські походи ВМС Туреччини з метою підтримки діяльності дипломатичних місій в різних країнах.

3. Досліджено, що фундаментом для просування національних інтересів Туреччини в сусідніх країнах та далекому зарубіжжі є розвиток ідеології пантюркізму. Саме зазначений підхід дозволяє об'єднати тюркомовні країни на ідеологічній основі – спільному мовленнєвому походженні. Територіально, не маючи можливості інтегруватись в ЄС, Туреччина визначила подальший напрямок розвитку на схід та старається стати регіональним лідером не лише на Близькому Сході, а й у Центральній Азії. Враховуючи суттєве послаблення ролі РФ в ЦА, Туреччина на прикладі карабахської війни зарекомендувала себе як надійного економічного та військового партнера (союзника). Успішність політики пантюркізму сприяло до розширення його до пантуранізму, що охоплює значно більшу географічну територію. Розвиток ідей пантуранізму і лідерської ролі Туреччини в даному об'єднанні, дозволяє країнам ЄС виходити на ринки ЦА, яка вважається перспективним економічним регіоном. Свою активну участь в рамках пантуранізму приймають такі країни як Угорщина та Фінляндія, для яких створені сприятливі умови розвитку торгово-економічних зв'язків з країнами Центральної Азії.

РОЗДІЛ 3.

СУЧАСНА БЕЗПЕКОВА МОДЕЛЬ ТУРЕЧЧИНИ

Врахування описаних факторів впливу на розвиток безпекової політики Туреччини потребує розробки відповідної безпекової моделі. Така безпекова модель, дозволить визначити взаємозв'язки між факторами впливу на безпеку, нормативно-правових документів, які регламентують порядок забезпечення національної безпеки Туреччини, вплив їх на структуру і кількісний склад національних збройних сил та інших складових силових структур держави, і як наслідок, можливості з проєктування національних інтересів в регіонах світу, що становлять інтерес для політичного керівництва країни.

Також, на основі безпекової моделі Туреччини, необхідно розробити рекомендації з її використання. Це дозволить використовувати отримані наукові результати у профільних державних структурах України з метою врахування можливого розвитку безпекової політики Туреччини на безпекове середовище довкола України.

3.1. Розроблення безпекової моделі Туреччини

Свідомо чи ні, всі країни дотримуються довгострокових стратегій, схожих на автомагістралі, що з'єднують одну точку в минулому з точкою в майбутньому, проходячи через сьогодення. Таким чином, вони політично та психологічно пов'язані із загальним сприйняттям країни, включаючи її історію, культурні та ідеологічні основи, географічні реалії, економічні можливості, майбутні очікування та розуміння її національних інтересів, визначених та постійно відроджуваних її елітами. Ці стратегії забезпечують загальну основу та напрямок для політиків у їхніх обговореннях та щоденних діях.

Часто можна зустріти громадські думки, висловлені в популярних ЗМІ та політичними діячами, що “Туреччині бракує стратегії” у її безпековій політиці. В останні роки це поєднується із заявами, які підкреслюють, що прийняття

рішень у безпековій політиці Туреччини стає все більш централізованим, ідіоцентричним та узгодженим з примхами тих, хто приймає рішення. Аналогічно, на міжнародному рівні немає чіткої згоди щодо того, чи має Туреччина узгоджену загальну стратегію, за допомогою якої її керівництво формулює різні урядові політики та розподіляє оборонні ресурси країни [75].

Ця відсутність ясності щодо оборонної стратегії Туреччини частково пояснюється тим, що Туреччина не має традиції публікації офіційної стратегії чи доктрини щодо своєї зовнішньої та безпекової політики, хоча різні версії неопублікованого “Документа національної політики безпеки” містять ознаки загального розуміння стратегії. Аналогічно, Міністерство закордонних справ та Міністерство національної оборони Туреччини зазвичай не діляться своїми політичними напрямками та загальними політичними рамками. Тим не менш, якщо досліджувати політичну історію країни з приходом до влади Таїпа Реджепа Ердогана то можна виділити кілька моделей поведінки, які є послідовними протягом багатьох років і пережили зміни урядів. Кодифіковані як моделі великої стратегії Туреччини, ці “структурні детермінанти” турецької зовнішньої політики можуть бути основою для розроблення безпекової моделі Туреччини, що пояснює зовнішню та безпекову поведінку країни у своєму сусідстві.

Деякі з цих моделей також можна спостерігати за політичними лініями нинішнього турецького керівництва, хоча вони не часто згадуються публічно, а деякі з практик впровадження суттєво відрізняються від урядів до епохи Партії справедливості та розвитку. Можна стверджувати, що нинішній уряд не бажає публічно визнавати це, оскільки він був змушений дотримуватися подібної стратегічної політики до своїх попередників під тиском структурних детермінант (тобто географії, історії, соціально-культурних особливостей Туреччини та впливу міжнародної системи). Довгострокові моделі турецької зовнішньої політики та політики безпеки, які можна класифікувати як основи турецького стратегічного мислення, коротко опишемо нижче [76-78].

Дослідження, що вивчають концепції національної ролі Туреччини, виявляють кілька альтернативних ролей для неї. Попередні концепції

національної ролі Туреччини включають країну як “міст між континентами”, “ворота цивілізацій”, “взірцеву країну” та “активну незалежну країну”. Крім того, існує широко поширене розуміння ролі Туреччини, яке концептуалізує країну як значного гравця в усіх її сферах – дипломатичній, військовій, політичній та культурній. Нинішній уряд використав це сприйняття, щоб спрямувати Туреччину до активної діяльності у зовнішній політиці щодо свого сусідства.

Завдяки аналізу виявлено дві поточні (додаткові) концепції ролі: “Будівельник порядку в сусідстві” та “Динамічна регіональна ключова країна”. Визначили деякі з конкретних ролей відповідальності/цілей, які ставить перед собою нинішнє турецьке керівництво:

- протидія росії в Чорному морі, на Кавказі та в регіоні Леванту;
- боротьба з радикальними екстремістськими групами на Близькому Сході та в Північній Африці;
- збалансування впливу Ірану в Сирії та Іраку;
- збалансування підтримки США РПК на Близькому Сході загалом та на північному сході Сирії зокрема;
- збалансування впливу росії та Китаю в Центральній Азії, особливо щодо тюркських держав;
- заповнення прогалини, що виникла внаслідок виходу США з ЄС та втрати привабливості ЄС у сусідстві з Туреччиною;
- протистояння іншим країнам регіону (таким як ОАЕ, Іран та Саудівська Аравія), які заповнюють вищезгаданий простір.

З наведеного вище списку можна встановити, що:

1. Як практика балансування, так і роль балансувальника вважаються важливими;
2. Турецьке керівництво має опортуністичний погляд на посилення свого регіонального впливу, якого можна досягти шляхом активної участі, та;
3. Туреччина вважає себе відповідальним гравцем – тим гравцем, – який від імені західного блоку протистоїть росії та бореться з тероризмом у своєму

регіоні, водночас протидіючи “імперіалістичним” тенденціям інших держав Африки.

Серед зовнішньополітичної спільноти, близької до уряду, поширена думка, що “Туреччина є важливим регіональним гравцем у сфері безпеки у своєму регіоні”. Це сприйняття певною мірою ґрунтується на помилковому розумінні концепції “регіонального гравця у сфері безпеки”. Проурядові експерти постійно використовують цю концепцію, щоб позначити Туреччину як важливу силу впливати на безпекову ситуацію у своєму регіоні. Однак теоретично ця концепція є нейтральною та стосується будь-якої держави, дії та мотивація якої в міжнародній безпеці є переважно регіональними, на відміну від міжрегіональних або глобальних гравців у сфері безпеки. Теоретично всі проблеми безпеки виникають переважно в безпосередній близькості від будь-якого гравця у сфері безпеки. Однак вплив та можливості цих гравців суттєво відрізняються.

Згідно з оцінкою ризиків турецьких політичних лідерів для національної безпеки Туреччини все ще включають її історичних супротивників та геополітичних конкурентів, таких як росія, Іран, Греція та Єгипет. Як наслідок, безпекова позиція Туреччини, ймовірно, все ще відображатиме її життєво важливі інтереси щодо територіальної цілісності та політичної незалежності, чи то в трансатлантичному, європейському чи односторонньому контексті. Таким чином, її поточну оперативну участь можна розглядати в колі інтересів, що співпадає з турецькими збройними силами:

1. Розгортання в транскордонних операціях на півночі Іраку та півночі Сирії;
2. Закордонна військова присутність у Лівії та на Кавказі;
3. Закордонні бази/об’єкти в Сомалі та Катарі;
4. Багатонаціональні військові дії в Косово та Афганістані.

Хоча перша діяльність вказує на внутрішнє коло діяльності Туреччини, друга та третя є зовнішньою межею діяльності Туреччини в останні роки. Ці виміри вказують не лише на амбіції Туреччини у її зовнішній політиці, але й на

необхідність розробки нової зовнішньої та безпекової політики та стратегій для Туреччини. Обмеження та труднощі, пов'язані зі зростанням військової присутності Туреччини, яка нещодавно поширилася на територію площею приблизно 55 мільйонів км² від Лівії на заході до Афганістану на сході та від Молдови на півночі до Сомалі на півдні

На міжнародному рівні Туреччина зацікавлена грати визначальну роль у регіонах, що її оточують. Однак різні актори, які змагаються за вплив у різних регіонах, а також різні проблеми та загрози, що виходять з різних театрів військових дій у різний час, змушують Туреччину більше зосереджуватися на одному регіоні, ніж на інших. Більше того, поява тих самих гравців у різних регіонах, які конкурують з Туреччиною, таких як росія як у Чорному морі, на Кавказі, в Лівії та Сирії, змушує Туреччину зважувати свої переваги в одному регіоні з недоліками іншого. У таких випадках здається, що Туреччина прагне загального балансу у відносинах, а росія – у своїх відносинах з Туреччиною.

Туреччина також прагне збалансувати свої відносини з різними акторами з різним впливом на різних театрах військових дій, якщо вони залучені до більш ніж однієї зони. Наприклад, Туреччина буде на боці росії в Сирії проти впливу США, але співпрацюватиме зі США в обмеженні впливу росії в ширшому Чорноморському регіоні. Вона також може віддати перевагу співпраці з ЄС на Кавказі, але виступає проти його участі в суперечках з Грецією щодо Егейського моря.

Повстання “Арабської весни”, що почалися з 2010 року, зрештою прискорили регіональну конкуренцію за владу вздовж двох регіональних осей влади: однієї, очолюваної Саудівською Аравією та підтримуваної Об'єднаними арабськими еміратами, Бахрейном та Єгиптом за підтримки США та Ізраїлю. Другої, очолюваної Іраном з його різними шіїтськими посередниками по всьому регіону, включаючи, але не обмежуючись, “Хезболлу”, режим Асада в Сирії та центральний уряд Іраку, що підтримується транзакційною підтримкою росії. Тим часом Туреччина об'єдналася з Катаром, щоб створити третю вісь з розширеним впливом аж до Лівії та Азербайджану. Ця третя вісь кидає виклик першій осі в

Перській затоці, Східному Середземномор'ї та Лівії, а також другій осі в Сирії, Північному Іраку та частково на Кавказі. Ситуацію ще більше ускладнює протистояння Туреччини з росією в Лівії, Сирії та нещодавно в Нагірному Карабаху, США в Іраку та Сирії, Ізраїлю в Палестині з різних блоків, а також аутсайдерами Францією та Грецією в Середземномор'ї. Ця конкуренція за владу формує сприйняття загроз Туреччиною, спонукає до дій та є прикладом основного фактора ризику в усіх регіонах.

Отже, виходячи з вище описаного можна виділити основні складові безпекової моделі Туреччини. Для початку визначимо фактори, які впливають на безпекову Туреччини. Їх умовно можна розділити на внутрішні та зовнішні фактори, які представлені на рис. 3.1.

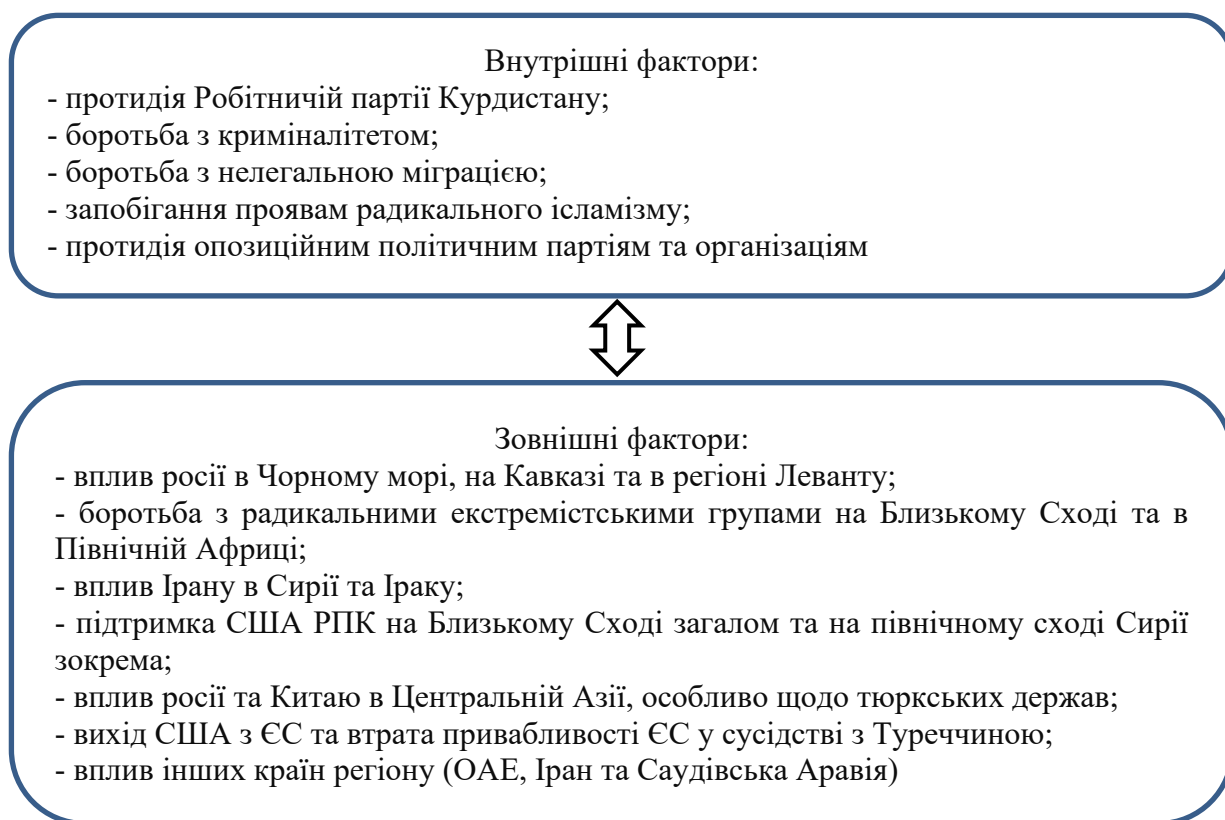

Рис. 3.1. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на безпекову модель Туреччини

Необхідно зауважити, що частина з вище наведених факторів була актуальною ще до приходу до влади в країні Реджепа Таїпа Ердогана у 2014 році. Зазначені фактори створили підґрунтя для розробки та затвердження Парламентом Туреччини ряду нормативно-правових документів.

Визначимо основні документи, які впливають на формування безпекового середовища в Туреччині. До них можна віднести:

Конституцію Турецької Республіки;
 Доктрину стратегічної глибини;
 Доктрину Блакитна батьківщина;
 Доктрину пантюркізму;
 Конвенція Монтре;
 Політичний документ про національну безпеку;
 інші чинні міжнародні договори;
 інші закони та підзаконні акти Туреччини (рис. 3.2.).

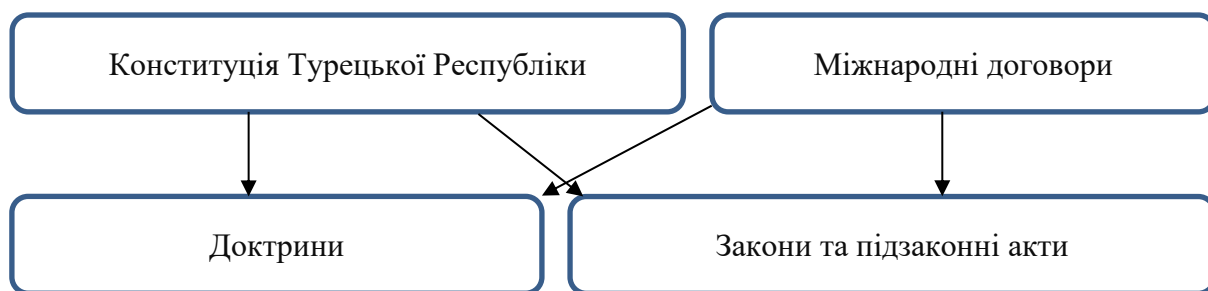

Рис. 3.2. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на безпекову модель Туреччини

Враховуючи вище описані нормативно-правові акти, в Туреччині розгорнуто та функціонує силовий блок, до якого входять наступні структури:

Верховний головнокомандувач Збройних сил Туреччини;
 Рада національної безпеки;
 Рада міністрів;
 Вища військова рада;
 Генеральний штаб;
 Міністерство національної оборони Туреччини;
 Міністерство внутрішніх справ;

Національна координаційна рада з розвідки (Національна розвідувальна організація (Milli İstihbarat Teşkilatı), Головне розвідувальне управління ЗС Туреччини; розвідувальні управління головних штабів видів ЗС Туреччини;

командування сил спеціальних операцій; жандармські війська спеціального призначення “Командос”).

Структурно, силовий блок Туреччини зображений на рис. 3.3. Зазначена структура дозволяє виявляти та реагувати на безпекові виклики для Туреччини. В основі силової структури Туреччини знаходиться верховний головнокомандувач який у взаємодії з Радою національної безпеки приймає рішення на використання сил та засобів для локалізації потенційних загроз безпеці країни.

Таким чином, Туреччина має можливість впливати на ряд регіонів які вважаються першочерговими, а саме:

Кавказький регіон (нова стратегія росії у регіоні; зусилля Грузії щодо вступу до НАТО; питання Нагірного-Карабаху);

Балканський регіон (напруженість між державами колишньої Югославії; незалежність Косова; вступу Сербії та Хорватії до ЄС; плани щодо вступу до ЄС Македонії та Албанії та інвестиції в економіку цих країн; капіталовкладення Греції у фінансові та телекомунікаційні компанії країн Балканського півострова);

Близькосхідний регіон (розвиток Іраку та Ірану; ізраїльсько-палестинське питання; зусилля Ірану щодо будівництва атомної електростанції; внутрішньополітична ситуація в Сирії; можливі зміни у владі в еміратах Арабського півострова);

Середземноморський регіон (кіпрське питання; концентрація енергоносіїв у Середземноморському регіоні; угоди між Єгиптом та Республікою Кіпр щодо пошуку нафти на середземноморському континентальному шельфі; трубопроводи Баку – Тбілісі – Джейхан та Самсун – Джейхан);

Егейське море (делімітація національного повітряного простору між Туреччиною та Грецією; ресурси континентального шельфу);

Чорне море (запаси нафти у східній частині Чорного моря та діяльність з пошуку нових родовищ; конкуренція між прибережними державами в паралельному будівництві трубопроводів для транспортування енергоносіїв);

Рис. 3.3. Силкові структури Туреччини

Африканський регіон (кризи в Бурунді, Анголі, Сьєрра-Леоне, Ефіопії, Еритреї та Демократичній Республіці Конго, загрожують переростанням у громадянські війни; розвиток зв'язків Туреччини з країнами Північної Африки шляхом експорту та інвестицій у текстильну промисловість);

Червоне море та Аденська затока (проблеми контролю за стратегічними лініями комунікацій; забезпечення транзиту нафти та природного газу);

Центральноазійський регіон та Каспійський басейн (розділ запасів нафти та природного газу; можливі прокладання нових трубопроводів; російсько-китайські енергетичні угоди; стратегія видобутку та реалізації на міжнародному ринку нафтогазових багатств Каспійського регіону).

Враховуючи вище зазначене безпекова модель Туреччини матиме наступний вигляд (рис. 3.4.).

Відповідно до рис. 3.4. безпекова модель Туреччини визначає взаємозв'язки між факторами впливу на безпекове середовище довкола країни, нормативно-правовим забезпечення у сфері оборони, створеними та розгорнутими відповідно до прийнятих нормативно-правових актів сил та засобів системи оборони Туреччини та, як наслідок, міжнародних регіонів та сфер впливу на які розповсюджуються національні інтереси Туреччини.

Безпекова модель Туреччини має ітеративний характер, оскільки після здійснення впливу на регіони інтересу, зовнішні та внутрішні безпекові фактори зазнають змін, що призводить до періодичності у зміні нормативно-правової бази, перегляду моделі і структури оборонного сектору та зміни у підході до просування національних інтересів у визначених регіонах.

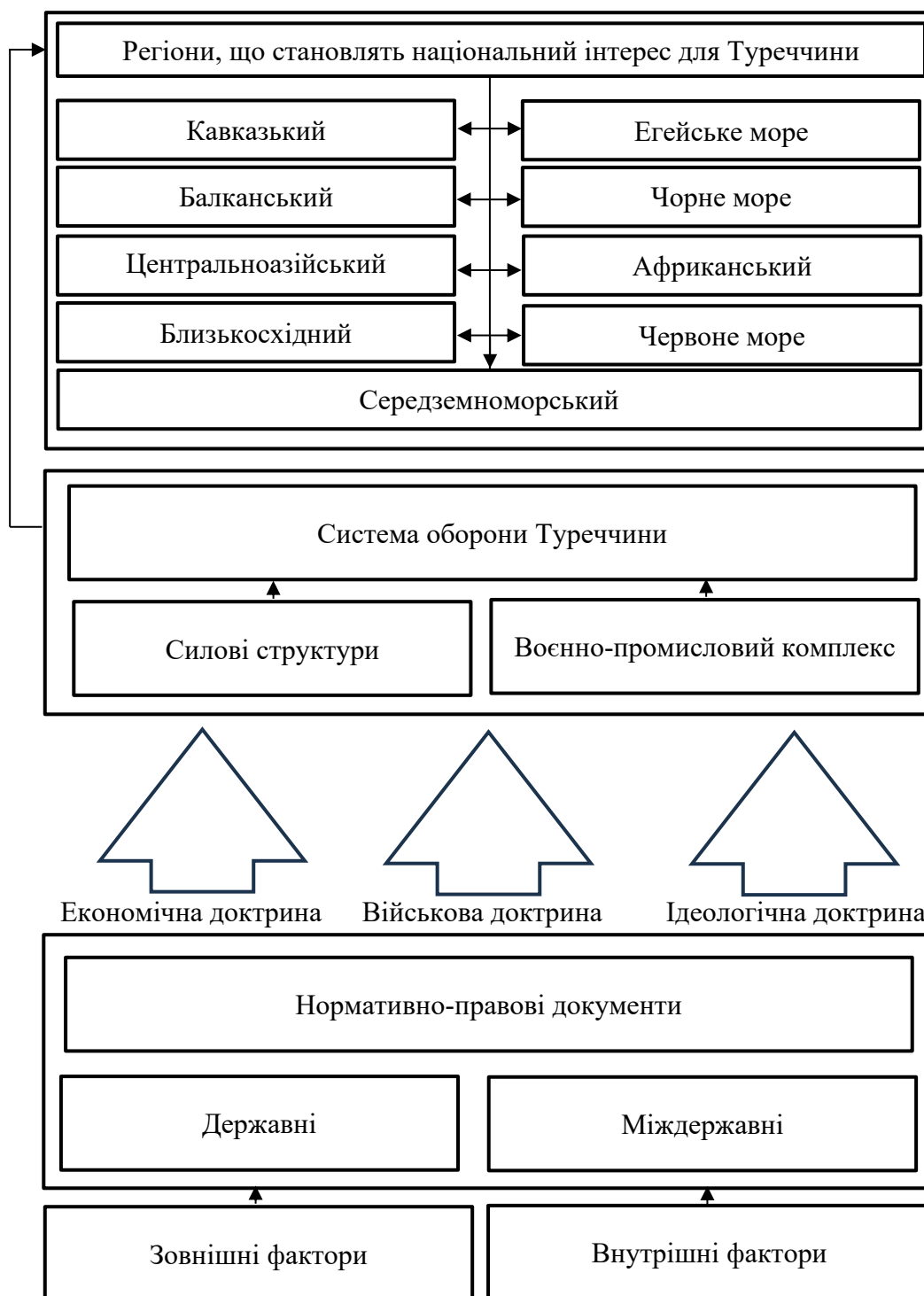

Рис. 3.4. Безпекова модель Туреччини

3.2. Рекомендації з використання безпекової моделі Туреччини

Як зазначалося вище, зміни безпекового середовища в світі відбуваються з високою інтенсивністю, тому сьогодні критично важливим для реалізації завдань із забезпечення стратегічної безпеки довкола України є можливість

прогнозування розвитку безпекових викликів, розуміння їх першопричин та наслідків до яких вони можуть призвести. Використання розробленої безпекової моделі Туреччини як інструменту, що описує взаємозв'язки між факторами впливу на безпеку Туреччини, зміни турецького законодавства, розгортання силового блоку та проєкція сили на регіони світу, що становлять національний інтерес Туреччини дозволяє державним структурам України проводити необхідний аналіз з визначенням ймовірних сценаріїв розвитку подій. Очевидно, що застосування розробленої безпекової моделі Туреччини передбачає наявність певного рівня готовності інформаційно-аналітичних підрозділів Міністерства закордонних справ України та Міністерства оборони України до її безпосереднього використання.

Для використання представленої безпекової моделі Туреччини передбачається врахування ряду обмежень. Опишемо зазначені обмеження.

Так, на етапі врахування факторів впливу на безпекове середовище Туреччини необхідно брати до уваги, що незавершена російсько-українська війна може призвести як до скорочення негативних факторів, так і до їх зростання. В основному, це зумовлено інтенсифікацією ведення бойових дій в Чорному морі з використанням значної кількості безекіпажних катерів та ракетного озброєння. Фактично, значна частина Чорного моря є небезпечною для цивільного судноплавства, що становить суттєву загрозу для турецьких кораблів. Також, невизначеним фактором залишається мінна небезпека, оскільки в акваторії присутня значна кількість протикорабельних мін, частина з яких дрейфують по морю чим становлять значну небезпеку. Також, невирішеним залишається питання авіаційної безпеки, оскільки повітряний простір довкола Криму постійно патрулюється натівськими та російськими повітряними силами, із періодичними конфліктними ситуаціями в повітрі.

До динамічних внутрішніх факторів в Туреччині відноситься “курдське питання”, інтенсифікація якого відбувається періодично як на території самої Туреччини, так і в сусідніх країнах (Сирії, Ірані та Іраку). Необхідно враховувати те, що після закінчення громадянської війни у Сирії, курди мають власну

організаційну структуру у північно-східній частині країни. Також, існує так званий Іракський Курдистан на півночі Іраку. Зазначені обставини дозволяють об'єднати курдські військові та політичні сили з метою розширення зон контролю. Описаний фактор становить суттєву небезпеку для Туреччини, і як наслідок спричинив проведення військових операцій на півночі Сирії з метою витіснення курдських бойових підрозділів із займаних районів. В подальшому, “курдське питання” може набути більшої ваги і розвиватись негативно для Туреччини.

Також, залишається хиткою ситуація в самій Туреччині, оскільки правляча еліта проводить відверто авторитарний стиль правління із скороченням впливу громадських та опозиційних організацій. Враховуючи складну економічну ситуацію в Туреччині та те, що країна є світською державою, протидія чинній владі в середині країни буде лише збільшуватись.

Вище описані часткові зовнішні та внутрішні фактори можуть призвести до внесення ряду змін до турецького законодавства у частині узурпації владних повноважень у руках Реджепа Таїпа Ердогана. Враховуючи невдалу спробу державного перевороту в 2016 році, вплив силового блоку на внутрішню політику Туреччини зазнав значних змін в напрямку його зменшення.

Крім того, складна геополітична обстановка в світі вимагатиме від Туреччини збільшувати власну суб'єктність, оскільки США, принаймні до кінця президентства Д. Трампа, планують зменшити свою присутність в європейському та близькосхідному регіоні з метою перерозподілу сил на тихоокеанський регіон.

Як наслідок, Туреччина вимушена збільшувати власні збройні сили та витрати на їх утримання. Частково, Туреччина забезпечила власну автономність у створенні засобів збройної боротьби за рахунок динамічного розвитку власного ВПК, особливо в області побудови безпілотних авіаційних комплексів та військово-морських сил. Фактично, на сьогоднішній час Туреччина здатна вести військові дії великої інтенсивності з можливостями блокування прибережних територій та завдання комплексних авіаційних ударів на значну глибину.

Концепція “пантюркізму” плавно переходить в концепцію “пантуранізму”, що суттєво збільшує географічні межі включно з Фінляндією та Угорщиною. Колишній міністр оборони РФ Шойгу в 2018 році заявив, що Росії необхідно створювати власний воєнно-економічний союз в основі якого було б покладено об’єднання навколо туранського поясу. Такі дії Шойгу були викликані активною позицією Туреччини на даному напрямку та намаганнями розширити зони впливу за рахунок об’єднання тюркських народів і поверненню до ідей пантуранізму. Тому, ймовірно Туреччина продовжуватиме подальший розвиток даного напрямку.

Основні дев’ять регіонів світу, де Туреччина захищає власні геополітичні інтереси з високою ймовірністю залишаться незмінними. Враховуючи складну економічну ситуацію, на сьогодні, основним завданням уряду Туреччини є збереження існуючого впливу та подальше закріплення в наявних регіонах. Такий підхід дозволить стабілізувати внутрішню ситуацію та отримати значні економічні вигоди для розвитку економіки країни.

Отже, розроблена безпекова модель Туреччини, дозволяє здійснювати прогнозування впливу не лише описаних вище факторів та чинників, а й нових, поява який не виключається через турбулентність міжнародної безпекової обстановки. Під час використання безпекової моделі необхідно враховувати комплексні зміни, до яких призводять безпекові фактори, як на внутрішню політику турецького уряду, так і на його дії на міжнародній арені.

Висновки до 3 розділу

1. Розроблено безпекову модель Туреччини, яка дозволяє визначити взаємозв’язки між визначеними факторами, які впливають на безпекове середовище та є динамічними у часі. Модель складається з чотирьох основних частин, до яких входять фактори, що впливають на безпекове середовище, наявні та перспективні нормативно-правові акти Туреччини у сфері національної безпеки, силові структури держави та їх підпорядкованість, а також перелік

пріоритетних регіонів світу, де турецька влада проводить заходи щодо просування національних інтересів країни.

2. Наведено рекомендації щодо використання розробленої безпекової моделі Туреччини. В рекомендаціях описані основні обмеження, які необхідно враховувати під час використання моделі. Рекомендації створювались з розрахунку, що у подальшому будуть використовуватись профільними відомствами України, які відповідають за зовнішню політику держави та національну безпеку.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проведено дослідження щодо трансформації безпекової політики Туреччини з 2014 року по теперішній час за президенства Реджепа Таїпа Ердогана. В роботі визначено низку основних факторів та враховано їх вплив на формування безпекової політики Туреччини.

Результати досліджень, виконаних в кваліфікаційній роботі дозволили зробити наступні висновки:

1. Сучасна безпекова політика Туреччина формувалась значний час. На сьогодні в ній чітко прослідковується вплив факторів, дія яких вже минула, але залишила свій слід. Одним з таких факторів є історичний. Протягом останніх двох століть у країні сформувалася концепція опору на власні сили у забезпечені національної безпеки. Участь в міждержавних економічних та оборонних союзах розглядається як другорядний фактор. Це сприяло визначенню провідної ролі збройних сил у турецькому суспільстві. Військові отримали особливе місце в соціальній ієрархії країни та можливість впливати на процеси забезпечення національної безпеки та формування безпекової політики незалежно від політичних сил, що знаходяться при владі.

Суттєвий вплив також здійснює етнорелігійний фактор. Особливу увагу слід звернути на проблему курдів, які є найбільшою етнічною меншиною, відносини з греками, армянами, грузинами, чоркесами, асирійцями тощо. Вони мають свої культурні та мовні особливості. Курди вимагають автономії та самоврядування. Деякі з решти періодично стикаються з проблемами збереження своєї культурної ідентичності у рамках турецького суспільства.

Завдяки своєму географічному розташуванню Туреччина має спільний кордон з європейськими, азійськими країнами, та з країнами Близького Сходу. Даний фактор обумовив прикордонні сутички, значну міграцію та зростання соціальної і економічної напруженості в деяких регіонах країни. Це негативно впливає на безпекове середовища як довкола Туреччини, та і у самій країні.

2. В основі концептуальних підходів до безпекової політики Туреччини лежить гарантія силових структур країни не втручатись у внутрішньополітичні процеси та не здійснювати зміну уряду. Це описано в Документі про політику національної безпеки, підготовленого Секретаріатом Ради національної безпеки країни. Загалом, турецька армія з її опікунської роллю над національною безпекою прийняла концепцію автономії та здійснює контроль політиків через конституційні механізми. Проте, військові справи тримаються поза політичним і громадським контролем. Обговорення нової архітектури європейської безпеки, яка може залишити Туреччину поза увагою, має суттєво вплинути на її безпекову політику.

В 2022 році вийшла остання редакція Білої криви Туреччини, де визначені основні загрози країні в безпековій сфері. Серед них основною є реагування на нові регіональні конфлікти. Крім того, основними національними інтересами Туреччини на сучасному етапі визначено збереження національної та територіальної цілісності, підтримка дружніх стосунків із сусідами, заняття активної позиції в зовнішній політиці та посилення економічної потужності.

3. Визначено, що Туреччини суттєво залежить від імпорту енергоресурсів. Швидкий підйом економіки за минулі два десятиліття призвів до зростання потреби в енергоресурсах. Для її задоволення уряд країни проводить комплексні заходи, що полягають у збільшенні добування власних енергоресурсів, таких як нафта, газ та вугілля, у розвитку відновлюваних джерел електроенергії та будівництві атомних електростанцій. Крім того, Туреччина активно використовує свої транзитні можливості щодо транспортування енергоресурсів з країн Близького Сходу та Центральної Азії до Європи. Через існуючу конкуренцію у виборі постачальника, суттєво знижуються ціни на енергоресурси в середині країни. В результаті, зменшується собівартість виготовлення турецької продукції, що підвищує її конкурентоспроможність на світовому ринку.

4. Забезпечення національної безпеки в регіонах, які не межують з Туреччиною покладається на її військово-морські сили. Це дозволяє проектувати силу на території, що входили до складу Османської імперії, вплив на які визначений в рамках існуючої безпекової політики держави. Так, з 2014 року турецький флот приймав участь як у спільних багатонаціональних місіях в світовому океані, так і проводив самостійні військові операції. Для розширення його можливостей Туреччина активно розвиває кораблебудівельну галузь та військово-морську інфраструктуру за кордоном. Побудовано військово-морські бази в Червоному морі та Індійському океані. Крім того, турецькі кораблі здійснили візити у Японію та Південну Корею, що також продемонструвало її наміри поширювати географію відносин.

5. Визначено, що в рамках безпекової політики Туреччини, країна проводить заходи із просування ідей пантюркізму та пантуранізму. Це має забезпечити ідеологічне підґрунтя для прийняття Туреччини мусульманськими країнами, зокрема Центральної Азії, як свого лідера. Створено та здійснює свою діяльність ТЮРКСОЙ, ТЮРКПА, ТЮРКСАВ та ряд інших міжнародних організацій, основним завданням яких є зближення колишніх радянських республік з Туреччиною. Такий підхід дозволяє розширити економічне співробітництво, ринки збуту товарів та за можливості створити власний військовий союз. Слід зазначити, що дані заходи проводяться на фоні значного послаблення російського впливу в регіоні.

6. Розроблено безпекову модель Туреччини, яка дозволяє визначити взаємозв'язки між факторами, що впливають на формування безпекової політики держави та передбачити дії влади спрямовані на її забезпечення, у тому числі в інших регіонах світу.

В безпековій моделі Туреччини враховано результати проведення аналізу основних факторів впливу на безпекове середовище довкола країни, її існуючу нормативно-правову базу, систему побудови національної безпеки та визначено які основні цілі передбачається досягнути в пріоритетних регіонах світу.

7. Розроблено рекомендації з використання безпекової моделі Туреччини. Вони можуть бути використані в профільних державних відомствах і установах України, до функцій яких входить розроблення зовнішньої політики країни та прогнозування розвитку безпекових викликів довкола України та в сусідніх країнах, а також в аналітичних підрозділах Міністерства закордонних справ України та в Міністерстві оборони України.

Таким чином, в рамках кваліфікаційної роботи усі завдання виконані в повному обсязі, а поставлена мета дослідження, створення сучасної безпекової моделі Туреччини та рекомендацій щодо її використання, досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Demchyshak R. The main directions and priorities of Turkey's foreign policy during Erdogan's presidency. *Visnyk of the Lviv University*. 2020. No. 30. P. 130–136. URL: <https://doi.org/10.30970/pps.2020.30.18> (date of access: 28.05.2025).
2. Demchyshak R. The russian-Ukrainian war as a factor in the geopolitical positioning of the cee and see regions. *Visnyk of the Lviv University*. 2022. No. 43. P. 247–254. URL: <https://doi.org/10.30970/pps.2022.43.30> (date of access: 28.05.2025).
3. Чубрикова О. Принципи та ідеологія зовнішньої політики Ататюрка у контексті сучасної зовнішньої політики Туреччини. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Т. 2, № 44. С. 153–156.
4. Коломієць О. Колективні складові концепції національної безпеки Туреччини. *Освіта регіону*. 2014. Т. 4, № 37. С. 28–33.
5. Balta E., Bal H. How do middle powers act? Turkey's foreign policy and Russia's invasion of Ukraine. *International Politics*. 2025. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-025-00679-9> (date of access: 28.05.2025).
6. Aydın-Düzgit S., Kutlay M., Keyman E. F. Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea. *International Politics*. 2025. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00638-w> (date of access: 28.05.2025).
7. Self-Compassion Scale for Youth: Turkish Adaptation and Exploration of the Relationship with Resilience, Depression, and Well-being / M. E. Deniz et al. *Child Indicators Research*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1007/s12187-022-09915-7> (date of access: 28.05.2025).
8. Kınacıoğlu M. Making Sense of Turkey's Unilateral Military Interventions: Identity, Interests and Security. In: Erdoğan, B., Hisarlıoğlu, F. (eds) *Critical Readings of Turkey's Foreign Policy. Palgrave Studies in International Relations*. Palgrave Macmillan, Cham. 2025. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-97637-8_12 (date of access: 28.05.2025).

9. Nomer N., Aksoy F. Resolving Belief Conflicts through Political Theory: The Case of Two Ottoman Political Thinkers. *Integrative Psychological and Behavioral Science*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1007/s12124-022-09725-0> (date of access: 28.05.2025).

10. Мощенко О. Пріоритетні напрями зовнішньої політики Туреччини у Близькосхідному регіоні. Стратегічні пріоритети. 2013. № 4. С. 183–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2013_4_26 (дата звернення: 21.05.2025).

11. Чубрикова О. Зовнішньополітична стратегія Туреччини до 2023 р. у програмних документах Партії справедливості та розвитку. Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2013. № 29. С. 26–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2013_29_7 (дата звернення: 22.05.2025).

12. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey : Article by Ahmet Davutoğlu H.E. published in Foreign Policy magazine. URL: http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-ahmetdavutoglu-published-in-foreign-policy-magazine-_usa_-on-20-may-2010.en.mfa (date of access: 07.05.2025).

13. Мавріна О. Стратегічне партнерство в зовнішньополітичній практиці Туреччини. *Сходознавство*. 2012. № 59. С. 48–81.

14. Gedgaudaitė K. An Introduction to the Histories and Legacies of the Greco-Turkish War and the Memory Studies Toolbox. In: Memories of Asia Minor in Contemporary Greek Culture. *Palgrave Macmillan Memory Studies*. Palgrave Macmillan, Cham. 2021. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-83936-9_2 (date of access: 07.03.2025).

15. Özdal H. Transformation of Turkish Foreign Policy and Its Reflections on Turkey–Russia Relations. In: Arıkan, H., Alemdar, Z. (eds) Turkey's Challenges and Transformation. *Reform and Transition in the Mediterranean*. Palgrave Macmillan, Cham. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-25799-5_15 (date of access: 13.04.2025).

16. Demeshko N. E., Irkhin A. A., Moskalenko O. A. The Black Sea Region as a New Geopolitical Reality in the Materials of Western and Turkish Analytical Centers

(2014–2023). Herald of the Academy of Sciences. 2024. Vol. 94, no. 6. P. 290–301. URL: <https://doi.org/10.1134/s1019331625600167> (date of access: 28.05.2025).

17. Ахмедова Е. Casus Belli в Егейському морі: міжнародно-правові підходи до примирення. *Правова система: теорія і практика*. 2016. № 2. 75–81.

18. Ozturk Bayram, and Sertaç Hami Başeren. The Exclusive Economic Zone in the Eastern Mediterranean Sea and Fisheries. *Journal of the Black Sea/Mediterranean Environment*. 2008. № 20. P. 77–83.

19. Волошин Ю. Міжнародно-правові засоби розв’язання греко-турецького конфлікту в контексті процесів європейської міждержавної інтеграції // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. К., 2008. Вип. 37. С. 253–263.

20. Священко З. Політика СРСР щодо Туреччини та Ірану після Другої світової війни. Уманська старовина. 2017. № 3. URL: <https://doi.org/10.31499/2519-2035.3.2017.130115> (дата звернення: 28.05.2025).

21. Çubukçuoğlu S.S. Re-Securitization and the Emergence of Blue Homeland: 2016–2020. In: Turkey’s Naval Activism. *Palgrave Studies in Maritime Politics and Security*. Palgrave Macmillan, Cham. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-37204-9_7 (date of access: 28.05.2025).

22. Габер Є. Нова зовнішньополітична стратегія Туреччини: локальний, регіональний та глобальний виміри. Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності [Текст] : зб. ст. та аналіт. матеріалів / О. Волович, М. Воротнюк, Є. Габер ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Регіон. філ. у м. Одесі : Фенікс, 2011. С. 38–74.

23. Husain S., Ahamed M. F. Place & Power: A study of Kurdish identity in Turkey. *GeoJournal*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1007/s10708-021-10498-z> (date of access: 28.05.2025).

24. Augustova K., Suber D. L. The Kurdish kaçakçı on the Iran-Turkey border: corruption and survival as EU sponsored counter-smuggling effects. *Trends in Organized Crime*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s12117-023-09484-3> (date of access: 28.05.2025).

25. Akgönül S., Can M., Ayaydin E. Neoclassical Realist Perspective on Militarization of Turkish Foreign Policy. In: Eslami, M., Guedes Vieira, A.V. (eds) *The Arms Race in the Middle East. Contributions to International Relations*. Springer, Cham. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-32432-1_9 (date of access: 28.05.2025).
26. Бзежінський З. Велика шахівниця. Львів : Лілей-НВ, 2000. 236 с.
27. Karlinsky A., Torrisi O. The Casualties of War: An Excess Mortality Estimate of Lives Lost in the 2020 Nagorno-Karabakh Conflict. *Population Research and Policy Review*. 2023. Vol. 42, no. 3. URL: <https://doi.org/10.1007/s11113-023-09790-2> (date of access: 28.05.2025).
28. Геополітичні та безпекові плани Туреччини та місце в них для України. *Defense Express*. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/geopolitichni_ta_bezpekov_i_plani_turechchini_ta_mistse_v_nih_dlja_ukrajini-5563.html (дата звернення: 28.05.2025).
29. Joint White Paper for European Defence Readiness 2030. Brussels, 19.03.2025. URL: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/document/download/30b50d2c-49aa-4250-9ca6-27a0347cf009_en?filename=White%20Paper.pdf (date of access: 14.05.2025).
30. Mamassis N., Efstratiadis A., Dimitriadis P., Iliopoulou T., Ioannidis R., Koutsoyiannis D. Water and Energy. In: Bogardi J.J., et al. *Handbook of Water Resources Management: Discourses, Concepts and Examples*. Springer, Cham. 2021. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-60147-8_20 (date of access: 01.05.2025).
31. Soğukpınar F. The effect of sectoral natural gas consumption on economic growth: a study of Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s11356-023-27989-w> (date of access: 28.05.2025).
32. Aydın-Düzgit S., Kutlay M., Keyman E. F. Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea. *International Politics*. 2025. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00638-w> (date of access: 28.05.2025).

33. Öncü E., Onaygil S., Cin R. Risk assessment of energy performance contracting in Türkiye utilizing best–worst method. *Energy Efficiency*. 2024. Vol. 17, no. 7. URL: <https://doi.org/10.1007/s12053-024-10256-3> (date of access: 28.05.2025).
34. Kanberoğlu B., Turan E., Kökkülünk G. Decarbonization of Maritime Transportation: A Case Study for Turkish Ship Fleet. *Journal of Marine Science and Application*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s11804-023-00370-6> (date of access: 28.05.2025).
35. Matallah S., Matallah A., Hilmi N. The transition to renewable energy is inevitable as geopolitical risks drag on: a closer empirical look at MENAT oil importers. *Environmental Science and Pollution Research*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s11356-023-29823-9> (date of access: 28.05.2025).
36. The performance of transmission pipelines on february 6th, 2023 Kahramanmaras earthquake: a series of case studies / E. Uckan et al. *Bulletin of Earthquake Engineering*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1007/s10518-024-01957-2> (date of access: 11.04.2025).
37. Leon D. S., Larratt-Smith C. Leveraging weakness into strength: how neo-patrimonial oil-producing countries survive economic crises. *Journal of International Relations and Development*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1057/s41268-022-00271-1> (date of access: 21.04.2025).
38. Tüzün F., Derin-Güre P., Zırh B. C. Drivers and challenges of solar photovoltaics (PV) adoption by Turkish manufacturers. *Environment, Development and Sustainability*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1007/s10668-024-04943-5> (date of access: 28.05.2025).
39. Dursun A. E. Fatal Accident Analysis and Hazard Identification in Turkish Coal-Extracting Industry Using Analytic Hierarchy Process. *Mining, Metallurgy & Exploration*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s42461-023-00905-z> (date of access: 28.05.2025).
40. Ozcelik M. Spontaneous combustion of coal seams in the Bengiler coal mine in Turkey. *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s41207-023-00377-z> (date of access: 28.05.2025).

41. Yazan S., Bekaroğlu E. Claiming civilizations: The geographical imagination of blue anatolianism in modern Türkiye. *GeoJournal*. 2024. Vol. 89, no. 5. URL: <https://doi.org/10.1007/s10708-024-11212-5> (date of access: 28.05.2025).

42. Dadparvar S., Parto A. Great powers, the arming of non-state groups, and the prolongation of armed conflicts in the Middle East. *Asian Review of Political Economy*. 2025. Vol. 4, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1007/s44216-025-00046-8> (date of access: 28.05.2025).

43. Tuc E., Akbas S. O., Babagiray G. Reliability and Validity Analysis of Correlations on Strength and Consolidation Parameters for Ankara Clay and Proposal for a New Correlation. *Arabian Journal for Science and Engineering*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1007/s13369-024-09181-5> (date of access: 28.05.2025).

44. McKay J. R. Pressure, threat and dependence: assessing NATO member state defence spending?. *Journal of Transatlantic Studies*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1057/s42738-023-00105-z> (date of access: 28.05.2025).

45. Історія побудови сучасних ВМС Туреччини. *Військово-морські сили України*. URL: <https://navy.mil.gov.ua/istoriya-pobudovy-suchasnykh-vms-turechchyny> (дата звернення: 28.05.2025).

46. Fink M. Naval Blockade and the Russia–Ukraine Conflict. *Netherlands International Law Review*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1007/s40802-022-00228-8> (date of access: 28.05.2025).

47. Туреччина тренувалась проводити десантні операції в Середземному та Егейському морях. *Defense Express*. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/turechchina_trenuvalas_provoditi_desantni_operatsiji_v_sere_dzemnomu_ta_egejskomu_morjah-3905.html (дата звернення: 08.05.2025).

48. Кругленко О. Туреччина збудує для своїх ВМС гігантський національний авіаносець. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/europe/turechchina-zbuduje-dlja-svojikh-vms-hihantskij-natsionalnij-avianosets.html> (дата звернення: 16.04.2025).

49. Гдакович М. Хремотоніми Джавелін і Байрактар у сучасному українському мілітарному дискурсі: семантика, прагматика та функційне

навантаження. *Onomastica*. 2023. Т. 67. С. 285–303. URL: <https://doi.org/10.17651/onomast.67.17> (дата звернення: 28.05.2025).

50. Binnie J. Turkish naval vessels arrive in Qatar. *Janes*. URL: <https://www.janes.com/osint-insights/defence-news/defence/turkish-naval-vessels-arrive-in-qatar> (date of access: 03.05.2025).

51. Gingeras R. Blue Homeland: The Heated Politics Behind Turkey's New Maritime Strategy. *War on the Rocks Media*. URL: <https://warontherocks.com/2020/06/blue-homeland-the-heated-politics-behind-turkeys-new-maritime-strategy/> (date of access: 09.04.2025).

52. Turkish warship docks in Mogadishu under Somalia defense deal. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/life/turkiyes-erzincan-tulum-cheese-earns-eu-geographical-indication/news> (date of access: 02.05.2025).

53. Kusa I. Somalia as a Gateway for Turkey. *The Odessa Journal*. URL: <https://odessa-journal.com/iliya-kusa-somalia-as-a-gateway-for-turkey> (date of access: 05.05.2025).

54. Standing NATO Maritime Group TWO exercises with the Turkish Navy. *Marine Command NATO*. URL: <https://mc.nato.int/media-centre/news/2015/standing-nato-maritime-group-two-exercises-with-the-turkish-navy> (date of access: 10.04.2025).

55. STM Brings Turkish Naval Capabilities to South Africa. *STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.* URL: <https://www.stm.com.tr/en/media/press-releases/stm-brings-its-naval-shipbuilding-and-modernization-capabilities-south-africa> (date of access: 13.03.2025).

56. Nedos V. Turkey expands grip in Libya. *Ekathimerini.com*. URL: <https://www.ekathimerini.com/politics/foreign-policy/1253669/turkey-expands-grip-in-libya/> (date of access: 16.04.2025).

57. Turkey & Libya Hold Joint Naval Drills. *Libya Rewiev*. URL: <https://libyareview.com/49295/turkey-libya-hold-joint-naval-drills/> (date of access: 05.05.2025).

58. Lee C. Turkish NAVY Corvette Visits Hong Kong Ahead of Goodwill Visit to Japan. Naval News. URL: <https://www.navalnews.com/naval-news/2024/06/turkish-navy-corvette-visits-hong-kong-ahead-of-goodwill-visit-to-japan/> (date of access: 02.05.2025).

59. Güvenç S., Özel S. NATO and Turkey in the post-Cold War world: between abandonment and entrapment. Southeast European and Black Sea Studies. 2012. Vol. 12, no. 4. P. 533–553. URL: <https://doi.org/10.1080/14683857.2012.741845> (date of access: 28.05.2025).

60. Nomer N., Aksoy F. Resolving Belief Conflicts through Political Theory: The Case of Two Ottoman Political Thinkers. Integrative Psychological and Behavioral Science. 2022. URL: <https://doi.org/10.1007/s12124-022-09725-0> (date of access: 28.05.2025).

61. Baban F. Nationalism and the crisis of community in the Middle East. Dialectical Anthropology. 2018. Vol. 42, no. 4. P. 351–357. URL: <https://doi.org/10.1007/s10624-018-9534-5> (date of access: 28.05.2025).

62. Land cover dataset of the China Central-Asia West-Asia Economic Corridor from 1993 to 2018 / A. Naboureh et al. *Scientific Data*. 2023. Vol. 10, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1038/s41597-023-02623-z> (date of access: 28.05.2025).

63. Two Moss Species New to Turkey and South-West Asia / Nevzat Batan et al. *Biology Bulletin*. 2023. Vol. 50, S4. P. S623–S629. URL: <https://doi.org/10.1134/s1062359023602689> (date of access: 28.05.2025).

64. Isiksal A. Z. The role of natural resources in financial expansion: evidence from Central Asia. *Financial Innovation*. 2023. Vol. 9, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s40854-023-00482-6> (date of access: 28.05.2025).

65. Vakhrushin I. V., Nikolaev N. A. Risks of Institutionalization of the Central Asia–China Format for Solidarity and Political Trust in the Shanghai Cooperation Organization. Herald of the Russian Academy of Sciences. 2024. Vol. 94, no. 5. P. 225–234. URL: <https://doi.org/10.1134/s1019331625600106> (date of access: 28.05.2025).

66. An Application of Logistics Performance Index-Driven Policy Development to Turkey and Kazakhstan / H. İnaç et al. *Journal of the Knowledge Economy*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1007/s13132-024-02160-z> (date of access: 28.05.2025).

67. Irgengioro J. Mongolia–Central Asia relations and the implications of the rise of China on its future evolution. *International Politics*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-021-00372-7> (date of access: 28.05.2025).

68. Pearce S. C. The “Turkish Model” of Sociology: East–West Science, State Formation, and the Post-Secular. *The American Sociologist*. 2012. Vol. 43, no. 4. P. 406–427. URL: <https://doi.org/10.1007/s12108-012-9163-4> (date of access: 28.05.2025).

69. Rothacher A. Olivier Roy. The new Central Asia. The Creation of Nations. *Asia Europe Journal*. 2006. Vol. 4, no. 4. P. 611–615. URL: <https://doi.org/10.1007/s10308-006-0063-5> (date of access: 28.05.2025).

70. Veliyev F.T. Turkish component of worldview attitudes of the Azerbaijan ethnos. *HUMANITIES STUDIES*. 2021. Vol. 7(84). P. 8–14. URL: <https://doi.org/10.26661/hst-2020-7-84-01> (date of access: 28.05.2025).

71. Asobalif E. Central Asia in the conceptual foundations of Turkish foreign policy. Institute for East Strategic Studies. URL: <https://www.iess.ir/en/analysis/2552/> (date of access: 15.05.2025).

72. Касеинов Д. Традиционные мероприятия ТЮРКСОЙ - мосты культуры и искусства тюркского мира. 8-ме вид. Анкара : Ferit Recai Ertuğrul Caddes, 2021. 71 с.

73. Şen G. Turkey–Iran affairs since the Arab uprisings: contending ‘strategic depths’ and Turkey’s ambiguous ‘strategic autonomy’. *International Politics*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00625-1> (date of access: 28.05.2025).

74. Arslantaş D. Balci, B., & Monceau, N. (eds.) (2023). Turkey, a Century of Change in State and Society. *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1007/s12399-024-01007-4> (date of access: 28.05.2025).

75. Li J. Dynamic financial and monetary security risk assessment based on information service security assessment model and blockchain. *Scientific Reports*.

2023. Vol. 13, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-45977-5> (date of access: 28.05.2025).

76. Food, energy, and water security sustainability; an asymmetric approach for achieving sustainable development goals / U.S. Aliyu et al. *Discover Sustainability*. 2024. Vol. 5, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1007/s43621-024-00557-z> (date of access: 28.05.2025).

77. Comparative analysis to assess food security in south asian nations: an application of multivariate GARCH model / S. Kousar et al. *Environment, Development and Sustainability*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1007/s10668-024-05737-5> (date of access: 28.05.2025).

78. Wang Y., Ullah S. Effects of digitalization on energy security risk: do financial development and environmental trade matter?. *Environmental Science and Pollution Research*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s11356-023-31055-w> (date of access: 28.05.2025).